

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIFVEN AF

LAURITZ WEIBULL.

BAND 2.

HÄFTE 3.

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1904.

Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke.

Ærede Hr. Arkivar:

De har ønsket, at jeg skulde meddele Dem et Par Iagttagelser og Formodninger vedrørende Lunds Domkirke, hvilket jeg ogsaa herved gör. Dog sker det ikke uden nogen Betænkelighed. Til at beherske et Emne kræves ikke blot en dyb Indsigt i det, men ogsaa et Overblik over det; ingen af Delene tør jeg med Sandhed sige om mit Forhold til Lunds Domkirke. Som De ved, har jeg to Gange besøgt Domkirken, begge Gange kunde jeg et Par Dage glæde mig ved den gamle Kirkes Selskab. Mit første Besøg i Lund faldt ved Midsommertid, da Lysforholdene var saa gode, som man vel kunde ønske sig dem; ved samme Lejlighed saa jeg et og andet af det övrige Skaanes tidlig middelalderlige Bygningskunst og Billedkunst. Under mit andet Ophold i Lund (Marts 1904) var Lysforholdene inde i Kirken ikke fuldt saa gunstige; dog var Kirkens udvendige Skulpturer og Billedhuggerarbejderne inde i Tværskibet naturligvis godt belyste. Efter min Hjemkomst har jeg gennemset mine Optegnelser fra min første Rejse, og jeg saa da, at Resultaterne fra mit andet Ophold i Lund stemmer nøje overens med Resultaterne fra min tidligere Rejse, hvilket ikke kan andet end bestyrke mig selv i, at mine Anskuelser er rigtige, selv om dette ikke har overbevisende Kraft overfor andre.

Forhaabenlig vil De da billige, at mine Meddelelser fremkommer ganske fordringsløst, i Form af en Henvendelse Mand og Mand imellem. Paa anden Maade kan jeg ikke tænke mig dem offentliggjorte, thi til at udtømme Emnet vilde

der kræves et ganske anderledes langvarigt Studieophold i Lund, end jeg har kunnet gøre. Det efterfølgende maa kun betragtes som et beskedent Bidrag til Opfattelsen af Domkirkens Bygningshistorie ud fra et Udgangspunkt, som hidtil ikke er taget. Oprindelig var det min Hensigt alene at behandle Domkirkens rige middelalderlige Skulpturer, idet jeg mente, at der ikke var synderlig nyt at sige om Domkirkens Arkitektur, men ved at se paa Sagerne og tænke over dem er jeg dog kommet til den Opfattelse, at dette paa ingen Maade er Tilfældet.

Jeg tilstaar, at jeg misunder de lundensiske Videnskabsmænd. Hvilken herlig kunsthistorisk Opgave har de ikke daglig for Øje i den gamle Domkirke! Hvilken Opgave vilde det ikke være for en Kunsthistoriker at finde dens Rødder i europæisk Bygningskunst og paavise, hvorledes Domkirken paa sin Side skyder friske Skud ud over hele Skaanes Land. Hvilke prægtige Opgaver for Iagttagelsesevnen, Skarpsindigheden og Kombinationsevnen! Men til at løse disse Opgaver kræves der — foruden personlige Forudsætninger — det meste af et Menneskes Liv. Man maatte ikke være bange for at sætte sine klare Øjne og sit Hjærteblod som Indsats. Her fra Danmark har vi i Jacob Helms' Monografi over Ribe Domkirke en saadan Lösning af en kunsthistorisk Opgave. Hvis de følgende Linier kunde bidrage sit til, at en lundensisk Videnskabsmand gjorde et lignende Arbejde for Lunds Domkirkes Vedkommende, vilde de ikke være skrevne helt forgæves.

I.

Det er ikke vanskeligt at forstaa, at Sagnet om en overnaturlig Bygmester har kunnet knytte sig til Lunds Domkirke. Paa en Tid, hvor det menneskelige Snille havde sat sig andre Opgaver, eller ringere Opgaver, maatte den mægtige, vidt synende Domkirke forekomme et Vidunderværk, der ikke var opført af Mennesker, saaledes som man da kendte dem. Paa lignende Maade som Grækerne tænkte sig de »mykeniske« Murværker opførte af Kykloper, tænkte ogsaa

Saxo (ed. Müller. I, p. 19—20) sig Oldtidens vældige Stengrave opførte af Jætter, uagtet de talrige Kirker, der rejstes i Danmark paa Saxos Tid, strengt taget vidnede om større Snille og mere Arbejde end Oldtidens Stengrave.

Ved Kallundborg Kirke, hvor det aabenbart er den dristige, ja dumdristige Konstruktion af det mægtige Midttaarn over de fire slanke Stensøjler, der har gjort at Sagnet om en overnaturlig Bygmester har kunnet faa Fodfæste, er det atter Fin, der bygger, men Bygherren er Esbern Snare. Paa samme Maade som St. Laurentius i Lund faar ogsaa Esbern Snare Troldens Navn at vide, og han nævner det, da Fin kommer flyvende med den sidste halve Stenpille til Kirken. Trolden foer da bort gennem Luften med Brudstykket af Stenpillen; og derfor — føjes der til — staar Kirken kun paa tre og en halv Stenpille (Thiele, Danske Folkesagn. I (1820) S. 45—46).

Det gør den selvfølgelig ikke; men ogsaa ved andre Kirker, der er opførte af en Trolld — han hedde nu Fin eller andet — mener man at kunne henvise til synlige Spor af den Virkning, som Nævnelser af Troldens Navn har fremkaldt. Snart er det et Par manglende Sten i Kirkemuren; ingen kan faa Sten til at sidde fast i Hullet; snart er der Spor af Jættens Fingre paa Kirkemuren, snart har han i sin Forbitrelse og Skuffelse slynget store Sten mod Kirken for at tilintetgøre sit Værk.

Det er ikke her Meningen at give en Oversigt over, paa hvilke Steder i nordiske Sagn en Trolld optræder som Kirkebygger ¹⁾, eller forsøge at udrede Sagnets Traade. Enhver

¹⁾ Paa min Forespørgsel har Folkloristen Hr. Pastor emeritus, Dr. H. F. Feilberg haft den Godhed at meddele mig en Række Litteraturhenvisninger, som hidsættes her: Afzelius, Svenska Folkets Sago-Häfder ². III (1845), S. 96 ff. — K. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg (1845), S. 299; Anm. S. 602. — Íón Árnason, Íslenzkar Þjóðsögur og Æfintýri. I (1862), S. 58; smlgn. Adeline Rittershaus, Die neuisländischen Volksmärchen (1902), S. 327. — Evald Tang Kristensen, Lyske Folkeminder, især fra Hammerum Herred. III (1876), S. 91—92. — Samme Forf., Danske Sagn. III (1895), S. 181—194. — Svenska Fornminnes-

gör vist bedst i at holde sig indenfor sin Videnskabs Omraade, og til at finde sig til Rette i saa fint et Spindelvæv, som et Sagn er, hörer der sikkert baade et skarpt og övet Öje og en let Haand. Her skal blot göres opmærksom paa, at det bestandig er Troldens Navn, der skal gættes, medens det, som skal gives, hvis Navnet ikke gættes, er noget forskelligt. Det kan være Bygherrens lille Sön, Bygherren selv, hans Öjne og hans Hjærte; flere Steder er det — saaledes som i Lund — ogsaa Sol og Maane. Naar Sol og Maane er kommet ind i Forholdet mellem Bygherren og Trolden, skyldes dette vel — hvad ogsaa andre har gjort opmærksom paa (Afzelius, Anf. Skr. — L. Helveg, Den danske Kirkes Historie för Reformationen. I, S. 235—236) — en Paavirkning fra den yngre Eddas Beretning om Asernes Pagt med Jætten (Edda Snorra Sturlusonar. I (1848), S. 132—136), thi medens Sol og Maane giver god Mening, naar Guderne er Arbejdsgivere, er disse Himmelleger jo mindre paa deres Plads, naar det er en almindelig dödelig, der skal have et Arbejde udfört.

Der er det ejendommelige ved den Slags gamle Sagn, at de idelig skyder Knop, ikke blot i Menigmands og Digteres Fantasi, men ogsaa hos lærde Videnskabsmænd. Vistnok det seneste Vidnesbyrd om Fin-Sagnets Evne til poetisk Knopskydning har man i A. D. Jörgensens Værk om Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. Her hedder det S. 901—902 smukt i Anledning af Biskop Hermans Ligsten i Krypten: »Saaledes staar [o: egenlig ligger] hans Billede endnu den Dag idag overfor Trolden Fin, det er Kirkens tvende Bygningsmænd; den ene byggede Stenhuset af en ond Vilje, den anden grundlagde dens Frihed og forberedte dens store Fremtid. Men medens Trolden er lænket til sin Stenpille, lægger de frigörende Ord [o: Indskriften paa Ligstenen] sig omkring Biskoppens Billed og löfter Sindet op over Lönkirkens Tusmörke» o. s. v.

föreningens Tidskrift. V (1881—83), S. 178 (Johan Nordlander). — H. Nielsen Tvedten, Sagn fra Telemarken (1891), S. 70—73. — O. Nicolaysen, Fra Nordlands Fortid (1891), S. 15. — Jfr H. F. Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmål. I, S. 288 (Find); II, S. 125 (Kirke).

Naturligvis mener hverken A. D. Jörgensen eller andre, der har skrevet om Domkirken, lige fra Jens Lauridsens Tid, at Sagnet om St. Laurentius og Trolden virkelig kunde gaa tilbage til Tiden for Kryptens Opførelse. Da Krypten i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede blev bygget, vidste man altfor vel, at St. Laurentius havde lidt Martyrdøden i Rom for over 800 siden; fölgelig kunde han ikke slutte Over-

enskomst med Trolden i Lund. Men, som det fremgaar af de ovenfor citerede Sætninger, gaar Jörgensen ud fra den Forudsætning, at Sagnet virkelig er faldet i god Jord i Domkirkens Krypt, eller med andre Ord: *at de tre Figurer, der er udhugne i eet med to af Søjleskafterne i Domkirkens Krypt, virkelig er mente som Fremstillinger af onde, bundne Magter.* En nøjere Undersøgelse af selve Figureerne viser imidlertid, at denne Forudsætning er urigtig.

Kraftig og anselig af Skikkelse, men tung og plump er den Mand, der staar ved den nordlige Søjle. Paa Födderne har han plumpe Sko, og han bærer en ulden Kofte, der naar ham til Læggene; bagtil har den Sköder, og mellem Sköderne og under de for Haandleddene vide Ærmer ser man en finere Underklædning. Det brede Bælte, der er knyttet fortil, har langt nedhængende Ender. Dette lange Bælte, der uden Tvivl har hørt til Samtidens Dragt, finder man paa det samtidige Granitrelief af Korsnedtagelsen over den søndre Portal («Kathoveddören») paa Ribe Domkirke. Det bæres her af Josef af Arimathæa, der støtter Kristi döde Legeme, som er lösnet fra Korstræet. (En utilstrækkelig Gengivelse i Helms' Værk paa Tavle VII). Manden i Lund er haarfager; hans lange Hovedhaar falder ham ned over Skuldrene, og det er krøllet for Enderne, og hans lange kløftede Skæg er sirlig ordnet. Man har været ond ved hans Ansigt; Næsen har man slaaet af. Og dog har dette Ansigt under den lave, lydende Pande, mellem de brede Kindben, endnu i sin ödelagte Tilstand bevaret et ejendommeligt, næsten gribende Præg af Alvor og Indstændighed. Han har slaaet begge sine Arme om Søjleskaftet og klamrer sig til Søjlen, idet han drejer Hovedet om mod den, der træder ned i Krypten. Rör ikke ved den Kirke, hvis Søjle jeg opretholder med hele min Kraft, — det er det Skikkelsen synes at sige.

Kvinden henne ved den søndre Søjle sidder paa Hug og klamrer sig med Benene fast til Søjleskaftet. Efter vore Dages Begreber om Kvindelighed er denne Stilling jo ikke synderlig anstandsfuld, men man maa huske paa, at Datidens skaanske Befolknings Sæder har været meget ligefremme. Hendes Dragt ligner Mandens, dog er hendes Bælte smallere, og bagpaa er det prydet med en Slags Agraf. De lange Bælteender har hun bundet om Søjleskaftet, og ikke nok hermed: hun har ogsaa slaaet et Tov om Søjlels Skaft og griber om Tovet med begge Hænder.

Sit Barn har hun taget med ned i Kryptkirken, og da begge Moderens Hænder er optagne, maa Barnet holde sig

saa godt fast ved Moderen, som det formaar. Det klamrer sig til hendes højre Underarm, idet dets Arm er skudt ind mellem Søjleskæftet og Moderens Arm, og det holder sig desuden fast ved en Lok af hendes Haar. Denne Bevægelse er ikke til at tage fejl af, selv om den plejer at være banlyst fra vore Dages Barnekamre, men man maa stadig huske paa, at naar selve Erkebiskop Asser i Følge et samtidigt

Vidnesbyrd i sin ydre Optræden var lige saa bondsk som Venderne, saa kan man ikke vente synderlig slebne Manerer blandt Börnene i hans Menighed.

Jeg ved naturligvis ikke, hvorledes en Trolld ser ud, ikke heller — hvad der i denne Sammenhang har større Betydning — hvorledes man paa Erkebiskop Assers Tid i Lund har forestillet sig Troldes Udseende, men at man har tænkt sig en Trolld høj og kraftig, haarfager og langskægget,

dertil vel friseret og godt paaklædt, det maa paa Forhaand forekomme lidet sandsynligt. Ydermere er det vistnok utænkeligt og uden Sidestykke, at man i en kristen Kirke anbringer en hel Troldefamilie paa Hæderspladsen i Krypten. Udenpaa Kirken, over Portalerne, paa Taarnene sætter man de onde Magter; udenfor Kirken driver de deres Spil. Kommer de ind i Kirken, fejes de hen i Afkroge eller fremstilles som overvundne. Paa Skaftet af den Søjle, der i Krypten under Domkirken i Freising bærer Højalteret, ser man Mennesker i Kamp med Drager, det kristne Menneske, der kæmper med det Onde¹). Hvis Figurerne i Lunds Kryptkirke skulde forestille onde Magter, var de sikkert aldrig blevet fremstillet som gode, pæne Mennesker.

Den, der har set megen og forskelligartet Billedkunst, og som fordomsfri træder hen foran Krypt-Figurerne, kan forøvrig ikke et Øjeblik være i Tvivl om, at Billederne, saa langt fra at være Spotbilleder, netop er mente som lige det modsatte: *Ærebilleder*. Der er i Virkeligheden ikke et eneste Træk som kunde tyde paa, at det er Spotbilleder; det er ganske vist raa og enfoldige Værker, men Meningen med dem er klar nok. Ej heller er der et eneste Træk som berettiger til den Antagelse, at Figurerne över deres Gerning mod deres Vilie, at de er lænkede til Søjlerne, eller at de vil omstyrte Søjlerne. Tværtimod er det meget naivt og voldsomt udtrykt, at de lægger hele deres Kraft ind paa at støtte Søjlerne, hjælpe med til at bære Kirken.

Til Punkt og Prikke at oplyse, hvad Asser og hans Stenhugger har ment med at anbringe de tre Skikkelser ved Kryptens Søjler, lader sig nu vel næppe gøre; saa vidt jeg ved kendes der ikke fra andre kirkelige Mindesmærker ganske tilsvarende Figurer. Men naar man lægger Mærke til, at Billederne forestiller en Mand, en Kvinde og et Barn, ligger den Antagelse meget nær, at Billederne skal vise *den nordiske Menighed*, Ung og Gammel, Forældre og Börn, som

¹) Ad. Goldschmidt, Der Albani-Psalter. S. 68—70.

hjælper med til at støtte den kristne Kirkebygning i deres Land. Her kunde man ogsaa minde om, hvad Adam af Bremen fortæller om en af Assers Forgængere, den nidkære Biskop Egin. Ved sin Flammentale havde han gjort et saa stærkt Indtryk paa Hedningerne, at de sönderknuste tilböd ham deres Ejendele. Han opfordrede dem da til at bygge Kirker og öve Barmhjærtighed. Beretningen, der ogsaa under et andet Synspunkt er værd at bemærke, idet den viser, hvorledes den kristne Kirke har bygget paa det sönderknuste og blödgjorte Menneskesind, medens de hedenske Hövdinger kun »stolede paa deres egen Kraft», denne Beretning kan tjene som en Slags Kommentar til Kryptens Billeder, kun med den Forskel, at Manden og Kvinden i Krypten ikke er angergivne og ydmyge, men rögter deres Dont stolt og frivillig. Man kan opfatte dem som verdslige »Stiftere», saaledes som de senere saa ofte fremstilles i Kirkerne; men der er dog aabenbart næppe tænkt paa bestemte Personligheder. Det er snarest typiske Billeder, bag hvilke der aabner sig Perspektiver ud til Landets kristne og gavmilde Befolkning, Familie ved Familie.

Er saaledes det uværdige Troldenavn — forhaabenlig for bestandig — borttaget fra disse Billeder af gode Nordboer, saa kommer et andet Spörgsmaal: hvornaar er det blevet fæstet paa dem? Saa længe den plumpe, kluntede romanske Figurstil herskede i Norden, kan man næppe have misforstaaet Billederne; först i den senere Middelalder, da den blödere og vegere »gotiske» Figurstil naaede herop, kan man være kommet paa Kant med Billedernes oprindelige Mening. Imidlertid kendte man dog under Katolicismen ved Domkirken altfor godt St. Laurentius — Domkirkens Skytsherre — og hans Virksomhed, til at Sagnet i hvert Fald fra Domgejstlighedens Side skulde kunne faa noget Medhold. At det har kunnet dannes og krystalliseres om Kryptfigurerne allerede under Katolicismen, skal alligevel ikke benægtes. Hvad vilde Middelalderen være uden Legendedannelse? Saa meget er i hvert Fald sikkert, at Sagnet förste Gang er bogfört i

Jens Lauridsen Wolfs Encomion 1634, og at det i det 18. Aarhundrede har været almindelig bekendt ¹⁾).

Domkirkens Krypt er Erkebiskop Assers Værk. Naar man trænger ind i dens kunstneriske Hemmeligheder, trænger man ogsaa ind i enkelte Sider af Erkebiskoppens Væsen. Lav og trykket er den i Forhold til sin betydelige Udtrækning, bondeagtig plump i Enkelthederne. Det var i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede allerede forældet at maskere Søjleskafterne saaledes, som det er gjort i Krypten, med Zigzagmønstre, Spiralsnoninger, Puder o. s. v. At Asser har haft en fremmed Stenhugger (eller flere) i sin Tjeneste har man efter mit Skøn et Vidnesbyrd om i Kapitælet over Mandsfiguren i Krypten. Bredt og djærvt som dette Tærningkapitæls Rankeværk og Figurer er behandlede, skiller det sig meget tydelig ud fra alle Skulpturerne i Overkirken, og det er efter min Opfattelse samtidigt med Krypten, o: fra første Fjerdedel af det 12. Aarhundrede. I stilistisk Henseende kan det jævnføres med Gunildskorset i Nationalmuseet i København (smlgn. min Udgave af Lübkes Kunsthistorie. I, S. 409; Weillbach, Nyt dansk Kunstnerlexikon. Under Liutger), der er udført af en vis Liutger for Svend Estridsens Datter Gunild, som forresten kun kendes fra Korsets Indskrift. Dette Kors kan være skaaret i Slutningen af det 11. Aarhundrede, men det kan jo ogsaa være fra Begyndelsen af det 12. Aarhundrede, og efter Figurstilen at dømme skulde jeg antage, at det virkelig først er fra 12. Aarhundrede. Liutger har aabenbart lært sin Kunst i Rhinegnene ²⁾).

Saa dunkelt der end er mellem Søjleskoven i Assers Krypt, kaster den dog Lys hen over et nærliggende romansk Bygningværk, nemlig Forhallen ved Dalby Kirke. Naar det

¹⁾ I Holbergs Peder Paars siger den kloge Gunnild: Jeg kiender nok Find Trold, jeg skal ham strax hidstevne, — Han skal her for en Dag, end skulde Jorden revne. Hvortil der i en Anmærkning føjes: »Saaledes heedte og det Trold, som bygde Lunds Domkirke.» (Liebenbergs Udg. Kbhvn. 1855. S. 143)

²⁾ Har de Foldekapitæler, der nu er henlagte ved Kryptens sydvestlige Væg, ikke oprindeligt været anvendte i den ældre Domkirke, den, der endnu ikke var fuldført 1085?

engang er sagt, at *Dalby Kirkes Forhal er en Aflægger af Domkirkens Krypt*, vil der vel næppe behöves nogen anden Begrundelse herfor end en simpel Henvisning til de to Bygningsdele. At Forhallen er den yngre Söster, tör man sikkert slutte deraf, at medens Söjlerne i Domkirkens Krypt mangler Hjørneblade, har Forhallens Söjler allerede faaet Hjørneblade, ligesom Kryptsöjlerne i Viborg Domkirke. Men en Sammenligning mellem de to Bygningsdele viser ogsaa, at man i Dalby har kunnet stryge det plumpe bort, der klæber ved Krypten, og det er lykkedes Kunstneren i Forhallen at skabe saa pynteligt, saa underholdende og fantasi-fuldt et lille plastisk-arkitektonisk Værk, som der vist ikke findes Mage til i Nordens romanske Bygningskunst. Forhallen og det vestlige Kor, der formodes at have staaet i Forbindelse med den, er altsaa yngre Tilföjelser til Korskirken i Dalby. Vil man have Tiden for dette Vestpartis Opførelse noget nærmere bestemt, synes Brudstykkerne af et Söjlehoved, der fra Dalby er kommet til det historiske Museum i Lund, at give en Oplysning. Paa et af Brudstykkerne er nemlig Ordene *Henricus imperator* indhuggede. Stenhuggeren kan have tænkt enten paa Kejser Henrik V, der döde i Utrecht 1125, eller paa Kejser Henrik II, der blev kanoniseret 1146. Disse to Aarstal turde angive det omtrentlige Tidsrum, indenfor hvilket Forhallen er blevet opført, *efterat* Domkirkens Krypt var blevet bygget, men *för* Höjkoret var blevet indviet.

II.

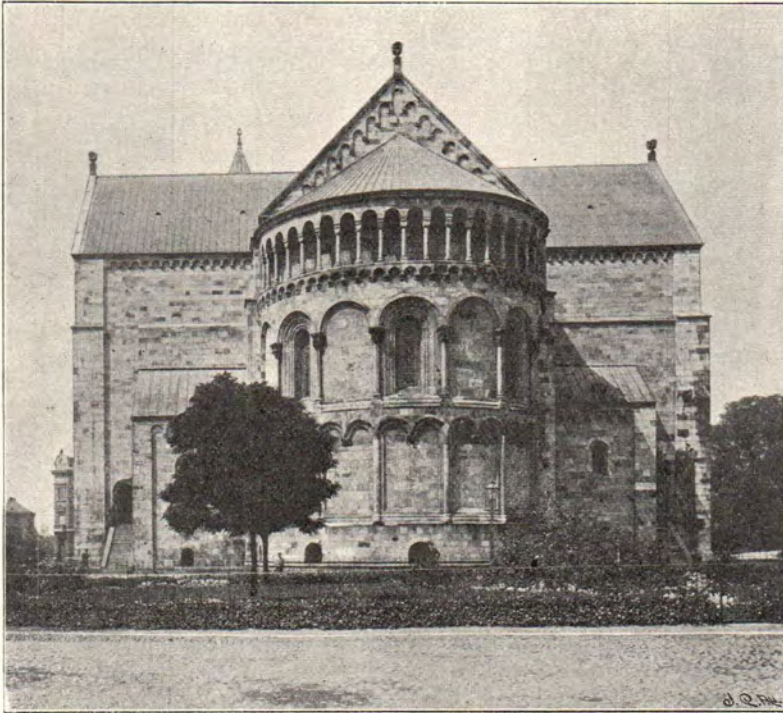
Selv om man ikke vidste, at Hovedalteret i Krypten var blevet indviet 1123, medens Höjkorets Hovedalter ovenover indviedes 1145, og at Lund i Mellemtiden havde faaet en ny Erkebiskop, saa kunde man — forekommer det mig — alene ved at betragte Domkirkens Absis udvendig fra slutte sig til, at Kirken maatte være udfört i forskellige Perioder og under skiftende kunstnerisk Ledelse. Thi de to syvfags Stokværker ovenover Kryptens fem Lysaabninger er tilföjede uden Hen-

syn til disse sidste. Intetsteds ligger Kryptens Vinduer enten midt for en Blinding eller lige under et Fodstykke, om man end har tilstræbt nogen Regelmæssighed indenfor Uregelmæssigheden. Følgen er den, at naar man for Öjet samler Indtrykket af Kryptens Vinduer med Indtrykket af de to Stokværker derover, er det, som om Absidens Fodstykke glider ud og forvirres, medens de to Stokværker samler sig til en Helhed. For at faa sine Anskuelser frem har Mesteren for disse to Stokværker resolut skudt den ældre Kunstners Fodstykke bort, og nægtes skal det ikke, at hans to maske-rede Stokværker gör en kraftig, herlig Virkning; i det nederste er Linieflugten rappere, i det överste sindigere. Det nederste Stokværk hæver sig som med tunge, hurtige Vingegslag, det andet Stokværk løfter sig lettere, til en roligere, langsommere Linieflugt. Det er gjort af en fremragende Kunstner; selv om han maaske har modtaget Indtryk fra Rhinegenenes Arkitektur, er hans Arbejde — saa vidt vi nu kan dömmе — dog ikke nogen Gentagelse af noget nu kendt romansk Bygningsværk.

Domkirkens Krypt er altsaa opført i een Stöbning; naar Otto af Bambergs Sendebud skrev, at Kirkerne i Skaane (og Standsfolks Huse) var humiles ac vili schemate, er Assers Krypt indeslutet i denne nedsættende Dom; den staar heller ikke paa Höjde med den samtidige europæiske Bygningskunst, den er kommet et hundrede Aar for sent til Verden. Men vi vilde i vore Dage grumme nödig undvære denne sære og sælsomme Sildefödning. De to Absis-Stokværker derimod har fuldt ud været paa Höjde med den samtidige europæiske Bygningskunst. Man tager derfor maaske ikke fejl, naar man opfatter hin Mand med det fremmedklingende Navn, Donatus, hvis Dödsdag er indført i Lunds Domkirkes Gavebog i anden Trediedel af det 12. Aarhundrede, som Lederen af den Del af Domkirken, der stod færdig ved Indvielsen 1145, selv om man ikke vil oversætte magister operis just ved *Bygmester*, men med Höyen (Danske Mindermærker. I. Teksten til Viborg Domkirke. S. 49. Anm. 1) jævnføre det med det franske maistre d'oeuvre

og gengive det ved Bygningsinspektör. At Donatus imidlertid opfattedes som den, der havde det kunstneriske Ansvar for en Del af Domkirken, fremgaar dog utvivlsomt af Nekrologiets Betegnelse af ham som architectus, og at Krypten og de to Absis-Stokværker ikke er opstaaede under samme kunstneriske Ledelse, skulde det foregaaende have vist.

Til dette Bygningsafsnit har sikkert ogsaa Buefrisen

hört som Afslutning, uagtet den ikke er bragt i regelmæssig Linieforbindelse med de to Stokværker; men den svarer i Karakteren ganske til disse. Frisen er gentaget paa den c. 1178 opførte Vä Klosterkirke, der overhovedet bör drages ind med under Studiet af Lunde-Katedralen. Under mit Ophold i Vä skitserede jeg et slynget Ornament fra et af de i Koret indmurede Kapitæler, der nogenledes svarer til et

Ornament fra et Kapitæl i det søndre Tværskibskapel ved Lunds Domkirke; det er — uden nøjagtig Proveniensiangivelse — gengivet af Erik Schiödte i II Samling af »Studie-rejser af Kunstakademiets Elever» paa Blad 1 som Nr. 1. Paa den 1191 indviede Gumlöse Kirke har man en Slags Oversættelse i Mursten af Domkirkens Frise.

Det maa overlades en fremtidig monografisk Behandling at afgøre, hvor langt »Donatus» er naaet mod Vest med sin Bygning. Et andet Spørgsmaal løfter sig fra Biskop Hermans Ligsten i Krypten ¹⁾. Utvivlsomt er den biskoppelige Figur paa Stenen udført af en Stenhugger af fremmed Skole, og hvis selve Stenen — hvad en Mineralog maa kunne afgøre — er af fremmed Materiale, maa man antage, at den er kommet i tilhugget Stand til Lund, dog er Indskriften sandsynligvis indhugget senere, paa Stedet. En vigtigere Sag, som fortjener baade grundig Overvejelse og Efterforskning, er Spørgsmaalet, om ikke dette urolige Hoved, denne kyndige og brugbare Mand, Biskop Herman, der har staaet i et saa nært Forhold til Erkebiskop Eskil, ogsaa har haft en Finger med i Eskils Opførelse af Domkirken i Lund. Han har sikkert stillet sine Erfaringer til Eskils Raadighed, navnlig hvor det gjaldt fra Udlandet at sikre sig kyndig kunstnerisk Assistance. Det tilkommer en monografisk Behandling at undersøge Rigtigheden af denne Formodning, navnlig bør man skarpt eksaminere de romanske Bygningsværker i de Egne, hvorfra Herman stammede. Det træffer sig forøvrig saa mærkelig, at man i *Susteren Abbedikirke* i Limburg i Holland (foruden enkelte andre Steder, hvad ogsaa Höyen har antydnet) finder et Langhussystem, der nogenledes svarer til Langhussystemet i Lunds Domkirke; dog er der den Forskel, at medens i Lunds Domkirke stærkere Piller veksler med svagere, veksler i *Susteren Abbedikirke* Piller med Søjler, der har Tærningkapitæler. Men begge Steder er to og to Buer samlede ved en blind Bue, i *Susteren* fra Pille til

¹⁾ Sofus Larsen, *Det Lundske Ærkesæde og Biskop Herman*. Aarb. f. nord. Oldk. II R. 14 Bd. S. 113, Linie 3 fra neden er »Krypten» en Hukommelsesfejl for »Højalteret».

Pille, i Lund mellem hver af de stærkere Piller. Men dette System er jo, hvad enhver maa indrømme, beregnet paa et fladt Loft. Det lader sig nu vistnok tænke, maaske ogsaa slutte, hvornaar Langhuset i Lunds Domkirke er blevet overhvalvet, eller med andre Ord: hvornaar det oprindelige Langhussystem er blevet ødelagt ved Opførelsen af Murpillerne til Hvælvingernes Gjordbuer, dog herom lader der sig tviste. Men een Ting er vis, at ingen Bygmester hverken i Middelalderen eller i vore Dage vilde tillade, at hans Værk blev saaledes forhutlet, som det er sket med Langhuset i Lunds Domkirke. Naar hin Arkitekt Donatus, magister operis, er død i 2. Trediedel af det 12. Aarhundrede, saa formoder jeg, at Absidens to maskerede Stokværker, Kor og Tværskib samt Højkirkens oprindelige System er Minder om hans kunstneriske Virksomhed, og at man først efterat han er gaaet — eller sat — ud af Spillet har tilladt sig at overhvalve Midtskibet, d. v. s. *at Midtskibets Overhvalving hidrørte fra Domkirkens tredie romanske Byggeperiode*, der tog sin Begyndelse i anden Halvdel af det 12. Aarhundrede.

III.

Thi der findes virkelig efter mit Skön utvetydige Vidnesbyrd om en tredie Byggeperiode ved Lunds Domkirke. Det ligger strengt taget i Sagens Natur, at det pyntelige aabne Søjlegalleri, der kroner Absis, ikke kan være fra en tidligere Tid end sidste Trediedel af det 12. Aarhundrede, fordi de rhinske Forbilleder ikke er ældre, og for en nøjere Betragtning aabenbarer det sig ogsaa som en senere Tilføjelse. Ser man paa de to nedre Stokværker over Krypten, kan man ikke et Øjeblik være i Tvivl om, at de er udførte i een Støbning. Een kunstnerisk Tanke gaar igennem dem. Dette Bygningsafsnit afsluttes af den kraftige Rundbuefrise, der saa godt sætter en rigtig tyk Prik over i'et. Søjlegalleriet er derimod en Overflødighed, en vajende Fjer over det hele, en skön og yndig Afslutning, der aabenbart er af en helt anden, spinklere, finere og lettere Karakter end de to kraftige Stokværker

og den kronende Frise. Medens »Donatus» ikke har taget Hensyn til Kryptens Vinduer, har Mesteren for Søjlegalleriet paa sin Side ikke brudt sig om at bringe sit Værk i fuld Samklang med Forgængerens to Stokværker. Søjlerne er anbragt uregelmæssig over Frisens Smaabuer. Om Tiden for Søjlegalleriets Opførelse og Mestrene derfor skal senere tales.

Engang bad jeg en tysk Kollega meddele mig Oplysning om et antikt Hoved. Den fik jeg ogsaa, men, tilføjede min Ven spøgende, idet han nævnde Navnet paa en navnkundig tysk Arkæolog, vil De vide, hvilken Kunstner der har udført Hovedet, hvad Aar, hvad Dag, hvad Time det er sket, saa vil han kunne sige Dem det. Saa nøje drister jeg mig ikke til at tidsfæste Skulpturerne i Lunds Domkirke, men det er min bestemte Overbevisning, at Skulpturerne ikke er fra en tidligere Tid end Slutningen af det 12. Aarhundrede, og skulde man ville paastaa, at de ogsaa for en Del stammer fra første Halvdel af det 13. Aarhundrede, vil jeg ikke vove at modsige dette. Efter mit Skøn er Reliefbrudstykket med Kristus og Erkeenglen Mikael (Fra det vestlige Tympanon?), der nu findes opstillet i Krypten, fra 13. Aarhundrede, og Relieffiguren af St. Mikael ¹⁾, der er udhugget over den søndre Nedgang til Krypten, stammer aabenbart fra samme Værksted som Reliefbrudstykket.

Det drejer sig her i første Række om de vel bevarede Skulpturer i Tværskibet; naar undtages de to Löver ved Vestmuren af den søndre Tværskibsfløj, der aabenbart er af samme kunstneriske Race som Dalby-Löverne, og som muligvis er udførte omkring Midten af Aarhundredet (de andre Löver i Tværskibet er af en helt anden kunstnerisk Race), er de andre Skulpturer i Tværskibet ikke fra en tidligere Tid end fra Slutningen af det 12. Aarhundrede. Der kunde være Tale om, at de var udførte i Erkebiskop Eskils seneste Tid, men da Eskil dengang var gammel og mat, er det vel ikke meget sandsynligt, at der i Domkirken er udfoldet en

¹⁾ Naturligvis ikke St. Knud, som Brunius mener, thi vel har Figuren Scepter og Æble, men den har jo ogsaa Vinger.

saa energisk Virksomhed som den, hvorom Skulpturerne bærer Vidne. Den gamle Erkebiskop kunde med Rette slaa sig til Ro med, at han havde skaffet Erkesædet en værdig Hovedkirke, og forövrig overlade Kirkens plastiske Udsmykning til sin Eftermands Omsorg. Den Ildsvaade, der omtales ved Aaret 1172 (S. R. D. I, 242; 369), har vistnok indskrænket sig til *Byen* Lund; i hvert Fald omtales det ikke, at *Domkirken* er blevet berört af den, saa dette Aarstal giver ikke noget Udgangspunkt. Det rimeligste er vel at antage, at den plastiske Udsmykning er begyndt under Absalon. Herhen hörer fremdeles de i Fölge Sagens Natur mindre godt bevarede udvendige Skulpturer, paa Absis og paa de to prægtige Portaler, Nordsidens og Sydsidens. Den plastiske Udsmykning af Langhusets Kapitæler har jeg ikke kunnet undersøge tilstrækkelig nöje til at have nogen bestemt Mening om den, dog forekom ogsaa denne Udsmykning mig at være fra denne Tid. Her kan göres opmærksom paa en Notits af Jacob Helms. Han skriver (Danske Tufstenskirker. S. 12. Anm.*): »Er det af nogen blevet oplyst, naar den Omdannelse af Tærningkapitæler til korintiske har fundet Sted, der möder os i det andet Fag fra Vest i *Lunds Domkirkes* Langhus, og som paa saa interessant Maade ses paa-begyndt paa det ene Kapitel paa Sydsiden ogsaa i det tredie Fag?» Det maa dog bemærkes, at Helms, saa vidt man kan se, tænker sig Muligheden af, at denne Omdannelse er foretaget i en meget sen Tid, det 17. Aarhundrede, hvilket jeg anser for udelukket. Sammen med Lunde-Skulpturerne kan man opføre Portaludsmykningen paa Dalby Kirkes Forhal og vist ogsaa den morsomme Döbefont inde i Kirken.

Den Anskuelse, som her er udtalt, stemmer aabenbart overens med en af de lundensiske Forskeres Opfattelse af Domkirkens Skulpturer (se Otto Rydbeck's Afhandling i Festskriftet til Oscar Montelius. S. 61—62). For at komme Skulpturerne nær ind paa Livet maatte man imidlertid gennemgaa dem rent katalogmæssigt, og man maatte jävnføre dem ikke blot med Udlandets samtidige romanske Skulpturer, men ogsaa med Skaanes egne. Det vilde utvivlsom være en lönnende Op-

gave; der har sikkert i det mindste været to Stenhuggerværksteder virksomme ved Domkirken.

Naar man engang har set Lunds Domkirkes Skulpturer, glemmer man ikke let deres kunstneriske Stilpræg. En overordenlig rig og sælsom Fantasi løfter sig op over et Minimum af Naturiagttagelse. Intetsteds göres der mer end blot antydningvis Rede for organisk Form. Englene spindes som Pupper ind i deres Vinger, de sælsomme, langhalsede Löver dækkes af sirlig kröllede Skind, Dyr og stiliserede Planteformer (Vinranker) lægges over Bueslag som et fint Fili-granværk. Det er en overmaade maniereret, sen romansk Forfaldsstil, paa samme Gang tör og glödende, udpint og fantastisk. Aabenbart har Kunstnerne set en hel Del forskellig, fremmed Ornamentik. Der er oldkristelig-byzantinske Elementer i Tympanonrelieffet over den söndre Dör og det nordlige Tympanonrelief med den drikkende Hjort og de vindrupikkende Duer. Fra Byzantismen stammer ogsaa de korintiske og Komposita-Kapitælerne, selv om Kunstnerne maaske hverken har sögt Forbillederne i Orienten eller Italien; i Domkirken i Speyer kan man finde lignende Komposita-Kapitæler som i Lund (Luthmer, Romanische Ornamente und Baudenkmäler. I, Tavle 10 A). Ogsaa Portalen paa Östsiden af den sydlige Tværskibsflöj paa Domkirken i Mainz, fra Slutningen af det 12. Aarhundrede, kan jävnføres med Skulpturerne i Lund (Luthmer, Anf. Værk. Tavle 14). Men Kunstnerne har aabenbart ikke blot sögt deres Forbilleder i Rhinegnene. I Tympanon over den nordlige Portal findes — som bekendt — en Fremstilling af Samson, der river Flaben op paa Löven af Thimna. Fremstillingen maa opfattes som forbilledlig for Kristi Virksomhed, idet Löven er det Onde (Goldschmidt, Der Albani Psalter. S. 76—77). Den er dog her udstyret med særlig Fantasi, idet Lövehalen löber ud i et Slangehoved, der bider i en af Samsons Lokker. Og en ganske ejendommelig Tilföjelse er Vædderen, en Hentydning til det kristne Menneske, som Löven har slaet sin Klo i, og som Samson befrier. For denne Vædder er der ingen Hjemmel i Dommernes Bog (14, 5—6), og mig bekendt er i mid-

delalderlig Skulptur kun eet Sted en Vædder bragt i Forbindelse med Samson og Löven, nemlig paa et af Kapitælerne i Ste. Geneviève-Kirken i Paris (Lenoir, Statistique monumental de Paris. I, pl. XII), der opgives at være fra 11. Aarhundrede. Ligheden mellem Fremstillingen i Lund og i Ste. Geneviève-Kirken er saa stor, at den første sandsynligvis er afhængig af den sidste. Det vilde iøvrig ikke være mærkeligt, om der fra Lund førte en Traad til Geneviève-Klostret i Paris, thi fra 1179 af havde Absalons unge Frænde Peder Sunesön, den senere Biskop i Roskilde, levet nogle Aar der under Abbed Stefan (se Iul. Lange i Aarb. f. nord. Oldk. 1890. S. 141 ff.).

Det er imidlertid en vanskelig Sag at overbevise andre om Rigtigheden af Dateringen af Skulpturerne i Lunds Domkirke, thi Danmarks romanske Skulptur er endnu ikke tilstrækkelig bearbejdet i videnskabelig Henseende. Man kan henvise til de plastisk-arkitektoniske Enkeltheder i Ribe Domkirke. De Dele, som Helms henfører til Kirkens ældre Periode, har aabenbart slet ingen Lighed med Skulpturerne i Lund, hvorimod de yngre Skulpturer (se det anf. Værk, Tavle XII, 4; XIV, 5—8; 10) har en almindelig typisk Lighed med vore Skulpturer, der viser, at de virkelig er udførte omtrent ved samme Tid. Fremdeles kan man sammenstille Skulpturerne med de sene romanske Alterprydelser af forgyldt Kobberblik, hvoraf Nationalmuseet i Köbenhavn ejer en Række, og af hvilke der i Lyngsjö Kirke i Skaane endnu findes et Antemensale. Som Følge af en Række Indicier maa disse Alterprydelser stamme fra Slutningen af det 12. og Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, og atter disse Arbejder har en almindelig typisk Lighed med Lunde-Skulpturerne. Men hertil kommer nu ogsaa, at der vitterlig ved den Tid, til hvilken vi sætter Skulpturerne, har været et Par Stenhuggere virksomme ved Domkirken. Den ene er hin Stenhugger Regnar, hvis Dödsdag er indført i Lunds Domkirkes Gaveböger i anden eller tredie Trediedel af det 12. Aarhundrede (Weeke, Lunds Domkapitels Gaveböger. S. 67), den anden er hin Aage Stenhugger, som Erkedegnen i Lund i Følge Ab-

salons Testamente (Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. S. 6) skulde betænke, og som altsaa har været virksom omkring Aar 1201. Man kan nu sikkert gaa endnu et Skridt videre, idet man opfatter »Stenhugger» ikke som »Billedhugger» alene, men ogsaa som lidt af en Bygmester. I den senere Middelalder og under Renaissanceen var Stenhugger og Bygmester gerne et og det samme ¹⁾. Man tør da nok formode, at saadanne plastisk-arkitektoniske Enkeltheder som Portalerne og Absidens Galleri skyldes den ene eller anden af de to nævnte »Stenhuggere», der altsaa har været Adam van Durens Forgængere.

Deres ærbødige

Francis Beckett.

¹⁾ Beckett, Renaissance og Kunstens Historie i Danmark. S. 139.

Anteckningar till Skånes konsthistoria.

1.

Lunds domkyrkas omgång.

Det antagande ligger nära till hands, att på sydsidan af Lunds domkyrka en omgång, »ambitus», i äldre tid funnits, hvilken utgjort förbindelseled mellan kyrkan och det söder om denna liggande S:t Laurentiiklostret. Att så också verkligen varit förhållandet, torde såväl på urkundsväg som arkeologiskt kunna ledas i bevis.

Den anteckning, i hvilken denna omgång omtalas, är bevarad i det Lundensiska kapitlets Liber daticus under den 15 april och nedskrifven i början af det fjortonde århundradet. Den lyder: »anno domini M^oCCC^oXV^o obiit domicella Cristina, filia Ubbonis, civis Lundensis, que sepulta est in ambitu ad austrum juxta quartam fenestram ab ecclesia» ¹⁾ — år 1315 dog jungfru Christina, dotter till Ubbe, borgare i Lund, och ligger hon begrafven i omgången på södra sidan bredvid fjerde fönstret från kyrkan. Någon rest af denna byggnad förefinnes väl icke längre, försåvidt någon del af grundvalen icke skulle vara bevarad under jordytan, men vid Helgo Zetterwalls ombyggnad påträffades spår af densamma i den grofva, vester om södra portalen belägna, af Brunius reparerade sträfpelaren. Detta spår utgjordes af en hvalfsvickel, sammanhängande med den i pelaren inmurade gamla, ännu bevarade lisenen ²⁾.

¹⁾ Lunds Domkapitels Gaveböger, udg. ved C. Weeke, 88.

²⁾ Enligt förf. af öfverintendenten Helgo Zetterwall godhetsfullt lemnad upplysning.

Uppgiften i Liber daticus visar, att omgången i riktningen norr till söder haft minst fyra fönster. Af den senare uppgiften framgår, att den anslutit sig till kyrkan vid sydöstra portalen, och då den här funna hvalfsvickeln, enligt hvad en teckning i Zetterwalls byggnadsjournal ¹⁾ synes utvisa, varit utgångspunkt för endast ett korshvalf framför portalen, är det sannolikt, att omgången icke sträckt sig utmed sidoskeppets mur. Den torde sålunda endast på tre sidor hafva omslutit en i dess midt befintlig gård. Hvar den i vester nått kyrkan, kan icke bestämdt påvisas, men då det gärna måste hafva skett omedelbart framför en ingång, misstager man sig kanske icke, om man anser anslutningen hafva egt rum vid tredje fönstret från tornbyggnaden, hvilket först i senare tid ersatt en under medeltiden där befintlig portöppning.

Af anteckningen i Liber daticus är det tydligt, att omgången ännu 1315 existerat, men lika tydligt är också, att den åtminstone delvis måste hafva borttagits, då sträfpelaren omedelbart vester om sydöstra portalen uppfördes. Detta torde hafva skett redan i det fjortonde århundradets andra eller tredje decennium i sammanhang med insläendet af nya hvalf i domkyrkans midtskepp.

2.

En inventarieförteckning från början af reformationstiden.

Endast få dokument lemnande upplysning om de skånska medeltidskyrkornas förråd på föremål af metall hafva blifvit bevarade till våra dagar. Efterföljande uppteckning belyser förhållandet för några af dessa kyrkors vidkommande vid tiden för reformationens genomförande och erbjuder ett särskildt intresse genom de meddelanden den innehåller om Lunds domkyrkas utsmyckning vid denna tid:

Aller naadigste herre, thette er registereth offuer thett fforgylthe kopper, szom iegh nu paa ederss naades wegne be-

¹⁾ I Lunds domkyrkas arkiv.

schreffueth oc forbudet haffuer att forryckes eller bortthkomme wdj Sckane eller Hallandh ffør endh the faa eders naades schriffuelsze ther om.

Fførsth wdj Kagherop ett monstranss aff kopper well forgilth.

Item wdj Lunde domkirke offuer korithss dørren wpaa lectoriumetth och kaarsszetth staar sekønne, forgylthe kopper billethe.

Item er migh och sagtt, att thet billettbe, szom hengher paa kaarssetth sckaall were aff sølff; om szaa er eller icke, thet wed iegh ey.

Item eth monstranss wdj sancti Hansses kirke ibidem.

Item ij fane korss j sancti Staffens kirke ibidem oc en knap. Eth korss haffuer iegh till ederss naade att besee.

Item wdj Dalby kirke en krone, stor xvj laterner eller thornn wpaa, och er hun xij fødder emellum bredde.

Item wdj Thorekow ett sckrin aff koper och well forgylth. Thet er vij quarter hogth oc langtt oc brettth ther till. Ochzaa sckeer ther meghett affguderie mett thet sckrin.

Item wdj Beckeschiouff klosther er et monstranss, en pixida, en partt aff en tafle, naaghen spengher eller smier paa en altereløsth oc szaa naaghen smaa liusszstagher och ett monstranss i en aff klosters kirker.

Item wdj Rafflunde en seckøn stoer forgylth taffle aff kopper.

Item wdj Asmuntorp et billedhe aff kopper oc forgylth, szaa stoertt szom iiij karlle løfftthe oc hanttere, oc er migh szaa sagtt, att mett koper, arbetss løn, fforgyldningh och guldh ther till tha haffuer thet kaastetth v^c m. vj^c gyldenn.

Item wdj Landsskrone er oc ett billethe, szom szamme mesther haffuer giortt, ther giorde thet andet billethe.

Item wdj Giesløff en seckøn tafle. Staar xxj billetter wdj.

Att iegh tisse ærindhe szaa bestilletth haffuer, ther haffuer iegh breff oc segell wpaa ¹⁾).

3.

Om bildstormen i S:t Petri kyrka i Malmö 1529.

I krönikan om gråbrödernas utjagande ur Danmark berättas det, att sedan Claus Mortensen, Malmö reformator,

¹⁾ Uppteckning å papper från förra delen af 1500-talet. Danske geistl. Sager 71 b. Danska Rigsark.

och hans medhjelpare Hans Spandemager återvändt från sin landsflykt i Sönderjylland, dessa båda åstadkommit en fullständig revolution i sin fädernestad, i det de kullvräkt altarne, fördrifvit presterna och i grund förstört kapellen vid S:t Petri kyrka ¹⁾. Uppgiften, som härrör från katolskt håll, är den enda hittills kända om en bildstorm i Malmö. Den har betvivlats, och det har sagts, att det under alla förhållanden ligger mycken öfverdrift i densamma. Något kapell har säkerligen icke heller vid detta tillfälle blifvit nedrifvet, men icke desto mindre har en verklig bildstorm egt rum, under hvilken den fanatiserade folkmassan brutit in i stadens sockenkyrka. Tvenne till denna knutna prestmän bekräfta i ett till domkapitlet i Lund den 31 maj 1531 afgifvet intyg riktigheten i denna punkt af gråbrödrakrönikans uppgift. Detta intyg ²⁾, ännu bevaradt i kapitelarkivet, innehåller följande om händelsen:

Vii efftherschreffne Per Raffnn oc Henric Laurensz, prester, szom manghe aar woræ oc haffue werett oc bodt ij Malmø, gör witterligt allæ, at oss fullkommeligh witterlight ær, at then thiidtt sanctj Andree affthen nw halff andhett aar forledhen siidhen, tha her Klaus Bøcker och hans parthij brøddhe wor frwe capell op oc altherett met andre althere ther wthij sanctj Pedhers kyrcke ij Malmø, tha stod ther en bogestoll meth enn kiistæ eller skrin, szom loghe sex bøgher belenckedæ. Samme skrin eller kiistæ wor althiid leest met enn godt oc fast laas thill then thiidtt. Tha bleff samme kiiste eller skrijn opslaghen oc brudhen oc bort taghet hues ther wor wthij, oc tha strax daglige dags kerde oc endnw kierer hedherligh mannd her Hans Andhersz, capellan ij samme capell, ath hand ombar oc mijste thij lypske march penninge wthij søslinghæ, szom hannwm selff hørde tiill for enn nødz penningh, oc tiuge march wox, szom hørde her Atzer tiill, cantori wthij Lund, wore oc bort tagne aff samme skrijn, szom her Hans haffde selffuer althiid nøghelijn tiill, oc soghe wii thz well siidhen meer enn eeth halff aar ther effther, at samme skrijn eller kiistee wor saa opbrødhz oc stod ther huer mand tiilsyne hooss pilleren, szom capellen halffde

¹⁾ En gammal Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, medd. af H. Knudsen. Kirkeh. Samlinger I, 342.

²⁾ På papper med fragment af två sigill under texten.

werett. At saa er ij sandhigen, szom foreschreffuet staar, witne wii forneffnde prestmend meth wore ingzeglæ tröckthæ nedhen fore thette wortt opne breff, huickett szom schreffuet ær ij Lund anno d:nj mdxxx primo fferia quarta quatuor temporum pentecostes.

Med annan handstil: Jeg fornemder her Per Rafn under skreffuer thette mit bref.

Jeg Henrick Laursz wndher skreffuer thette mijth breffue.

På baksidan: Probatio violentie factæ jn capella beate virginis et in scrinio ibidem.

I denna skrift förlägges bildstormen i S:t Petri kyrka till S:t Andreas' afton — den 29 november — 1529, en tidpunkt, som ej obetydligt afviker från den förut antagna¹⁾. Redan då hade visserligen stadens kyrkoherde Henrik Hansen öfverlåtit sin kyrka till borgmästare och råd, men utan tvifvel har det öfriga presterskapet ännu gjort motstånd, och säkerligen hafva de våldsamma uppträden, som samtidigt egde rum mellan klosterfolket i staden och det lutherskt sinnade borgerskapet, i väsendtlig mån ökat fanatismen. Stämningen för en bildstorm, hvilken skulle sopa bort äfven de yttre spåren af det förflutna, har i de dagarne legat liksom i luften. När slutligen våldsamheterna utbrutit, hafva alla hänsyn vikit — det framlyser tydligt nog af de båda presternas berättelse. Men sådan var ännu efter bildstormen rikedomen i S:t Petri kyrkas utsmyckning, att de taflor, som undgingo förstörelsen, följande år nådde en salusumma af icke mindre än 500 mark.

Dagen efter bildstormen skref den skånske adelsmannen Henrik Krummedige vemodigt till Eske Bille, att alla kyrkor i Malmö voro förstörda. Men i känslan af sin saks seger undertecknade samma dag Peder Laurensen, den främste af Skånes reformatorer, företalet till sin ryktbara Malmöbog.

¹⁾ Enligt *Sonnenstein-Wendt*, Om reformationens införande i Malmö, s. 31, våren 1529.

4.

*Hans van Stenwinkel och grafminnet öfver Anders Bing
i Smedstorp.*

Den invid Smedstorps herresäte liggande kyrkan med samma namn rymmer inom sig ett af den danska renaissancecens yppersta skulpturverk: det i marmor och alabaster utförda grafminnet öfver riksrådet Anders Bing († 1589) och fru Anne Pedersdatter Galt. Det är rest af den senare »magnis sumptibus ac impensis operosissimis», såsom det heter i inskriften. Hvem konstnären varit, har hitintills icke varit känt, men den öfverlägsna skicklighet, med hvilken detta monument utförts, har gjort, att man tillskrifvit det någon utländsk mästare. Mästaren torde emellertid vara ingen mer eller mindre än Hans van Stenwinkel d. ä., Christian IV:s mångbetrodde byggmästare, Tyge Brahes »architectus». Det säges visserligen icke uttryckligen, men det framgår otvetydigt nog af det bref, Christian IV 1597 tillställde fru Anne, då hon vägrade att betala de arbeten, konstnären utfört på Smedstorp. Brevet lyder:

Fru Anne Peders datter fick breff
konngens bygmester anrørendis.

Christianus 4. Vor gunst thillforrn. Wide, att thenne breffuiszer osz elske:e Hanns Stenwinchell, wor bygmester, haffuer wnderdannig:tt loditt giffue thiill kiende, huorledis hand epther edhers willge och begiering schall haffue giortt och forarbeidett adtschiellige slags arbeid bode monumenter och anditt, och nu hand will fordre sin bethalling for samme hans arbeide, schall thend hannom aff ether formenis och forholdis, wnderdannig:tt begierindis, att hand thiill sin bethalling motte befordris, tha bede wij ether och wille, att eptherdj hand epther ethers willge och begering samme arbeide haffuer fuldfærdigett, i tha herudinden wille rette ether sielff och hannom wden videre forhaling ther for att bethale och thiill fridtz stille; ther som i och kunde formene hannom samme arbeide att haffue ether for høggtt anslagitt, tha kunde i med hannom thil bethre nogen gode mend, som ether ther om wdj wennlighedt kunde fordrage eller och samme arbeid att sette och taxere huad ther paa

kunde were forthientt och i hannom ther ephther samme arbeide att bethalle och fornøige, att hand sig widere icke schulle haffue ther udinnen att beklage. Ther med. Actum Haffniæ 3 aprilis anno 1597.

Det nämnes i detta bref, att Hans van Stenwinkel utfört såväl »monumenter» som »anditt» på Smedstorp. Det är af den senare uppgiften tydligt, att konstnärens arbete för fru Anne Pedersdatter icke inskränkt sig endast till grafminnet i kyrkan.

5.

Till bildhuggaren Jakob Krembergs historia.

Bland de många bildhuggare och träsnidare, som under renaissancetiden verkade inom Skåneland, är mästare *Jakob Kremberg*¹⁾ i Lund den väl tydligast framträdande konstnärsindividualiteten. För några år sedan kände ingen hans namn; numera stå åtminstone hufvudkonturerna af hans verksamhet klara från den tid, då han 1603 tog arf efter stenhuggaren mästare Jörgen i Malmö till dess han i slutet af 1620-talet fullbordade den ännu bevarade utsmyckningen af Gårdstånga kyrka. Af denna församlings äldsta räkenskapsbok framgick mästarens namn; med stöd af en liknande arkivalisk källa låta sig nu några nya data ur hans lif fastställas.

Denna arkivaliska källa är Burlöfs äldsta kyrkoräkenskapsbok. Under årtalet 1616 påträffar man däri en så lydande notis: »For brudestolen giffuet snidkeren Jacob Krenber 50 rigs dall.» Det tillägges: »Maleren, som stafferede brudestolen 34 d:r slett.» I margen står vid dessa båda summor af presten tecknad utropet: »Bone deus!», och denna uppfattning förklarar väl i sin mån, att när det några år senare blef fråga om att anskaffa en ny kyrkostol, man icke vände sig till Jakob Kremberg utan till den för öfrigt okände träsnidaren mästare Johan, äfvenledes han bosatt i Lund. Men

¹⁾ Om honom se Historisk tidskrift för Skåneland, I, 19, 29—33.

någon tid senare är det höga priset glömdt, och då församlingen 1630 beslutit att låta utföra ett nytt skulpturarbete, är det Jakob Kremberg, som får uppdraget. Räkenskapsboken berättar härom: »Anno 1630 gaff sognepresten met kirkevergerne paa meenighedens vegne tilkiende at for trangs schyld maatte mange staa vden kirken paa kirkegaarden formiddelst at der vaar eij rom i kirken till allmuen: bleff fordj beuilgit it pulpitur at bekostisz effter slig fornødenhed. Samme pulpitur bleff strax betingit i Lund hos Jacob Kreenberg, oc vaar den første fortingning aff idell got eegetømmer oc steen bildsniderj 260 sl. dlr. Men der nu arbeidet omsier bleff ferdigt, oc hand beklagede sig at vere fortingit, da effter gott folckiss grandschning endoc her aff capittelit bleffue hannem enda beuilgede 25 sl. dlr.» Det tingade arbetet blef färdigt 1631. Mäster Jakob tog då sjelf ut till Burlöf och öfvervakade med sina svenner läktarens uppsättande.

Såväl brudstolen som läktaren i Burlöfs kyrka äro numera på några obetydliga spillror när försvunna. Men i en anteckning från 1729 ¹⁾ beskrifves den förra på följande sätt: »Brudestolen i kyrkan är med bildhuggeri, men mycket förfallen. Därpå står 1617 och past. namn Nils Stitzson, som är död d. 25 augusti 1625, som ses af dess grafsten; dessutan står kyrkovärdarnes namn på samma stol.» Och om läktaren heter det: »På kyrkans läktare står frammantill de 12 apostlars skilderi; bak till på vestra sidan står, att läktaren är bygd 1632, målat 1639, patrono ecclesiae d: no m. Nicolao Georg., canonico et decano Lundensi, pastore m. Johanne Andreae Wellejo Ripensi».

Lauritz Weibull.

¹⁾ Engeströmska Saml. Kongl. Biblioteket i Stockholm. Afskrift i Rönbeckska saml., tom. XIII, å Lunds universitetsbibliotek.

Fälttåget i Skåne och Halland 1657.

Fälttåget i Skåne och Halland 1657 har hittills ej varit föremål för någon mera utförlig framställning. Det har i den allmänna historiska föreställningen liksom skymts undan af de viktigare krigshändelserna väster om Sundet.

Pufendorf har i sin Karl Gustafs historia en ganska kort och ofullständig, i flera afseenden oriktig framställning af detta fälttåg. De nyare bearbetningarna af denna tids historia såsom *Carlsons* och *Fridericias* arbeten behandla de ifrågavarande krigshändelserna i största korthet och endast på ett par sidor. I *Barfod's* nordiska historia finnes en helt förvirrad och oriktig skildring af dem.

Källmaterialet till 1657 års fälttåg i Skåne och Halland är ej synnerligen rikt, och det är ofta endast med stor svårighet man därur kan hämta säker kännedom om händelsernas verkliga förlopp. För denna framställning har jag använt följande källor.

A. I det svenska riksarkivet.

Riksregistraturen.

Rådets skrivelser till Kongl. Maj:t.

Krigskollegiets skrivelser till Kongl. Maj:t.

Per Brahes skrivelser till Kongl. Maj:t.

Per Brahes skrivelser till riksrådet.

Gustaf Otto Stenbocks bref till konungen och till riksrådet.

Erik Stenbocks bref till konungen och till riksrådet.

Gustaf Banérs bref till riksrådet.

En samling »handlingar rörande kriget i Skåne och Halland 1657.»

En samling handlingar rörande snapphaneväsendet 1657.

Ur Skoklostersamlingen:

Brahes koncept.

Gustaf Otto Stenbocks bref till Per Brahe.

Erik Stenbocks » » » »

Douglas' bref till » » » »

Gustaf Banérs » » » »

Harald Stakes » » » »

Gabriel Gyllenanckars » » » »

Axel Lillies » » » »

Stjernskölds » » » »

Johan Printz' » » » »

Gustaf Posses » » » »

Benjamin Croneborgs » » » »

En samling bref från militärer till Per Brahe.

En stor samling rullor, styrkebesked och andra dylika handlingar.

B. *I det danska riksarkivet.*

Skaanske Tegnelse.

Sjællændske Tegnelse.

Skrifvelser till Erik Krag.

Skrifvelser till Joachim Gersdorf.

Indlæg og Concepter till Skaanske missiver.

Kommissariatsråenskaper.

Iver Krabbes journal öfver fälttåget i Bohuslän.

C. *I det Kongelige Bibliotek i Köbenhavn.*

Ove Clausen Helmers »Commentarius de bello scanico.» (G. Kongl. saml. fol. 895). Denna af ett ögonvittne författade krönika innehåller ganska många detaljer, men går tyvärr ej längre än till September månads utgång.

D. *I Kgl. Biblioteket i Stockholm.*

Samlingen af flygblad och tryckta relationer om Sveriges krig.

I. Svenska krigsförberedelser.

Då Fredrik III af Danmark år 1657 beredde sig att anfälla Sverige, hade han att välja mellan olika riktningar för hufvudanfallet. Man kunde tänka sig, att detta skulle i likhet med under äldre tiders krig ske mot det egentliga Sverige och närmast då mot det nyligen eröfrade Halland, men en annan utväg var att sända hufvudhären mot Sveriges tyska provinser, särskildt Bremen. Den danske konungen valde det senare alternativet, och det angrepp, som riktades mot det egentliga Sverige, skulle endast hafva sekundär betydelse. Det är en öppen fråga, om det under dåvarande omständigheter, då den svenske konungen med den egentliga fälthären stod i Polen, på Europas fastland, var det från dansk synpunkt sedt riktigaste att gå mot Sveriges tyska provinser i stället för mot Sverige själf. I hvarje fall hafva både Karl Gustaf och rådet i Stockholm betraktat ett eventuellt danskt anfall mot Halland och vidare mot de gamla gränsprovinserna såsom den farligaste af de anfallsrörelser den danska härsmakten kunde göra. Då det redan tidigt på året 1657 i Stockholm ansågs, att fredsbrottet ej skulle kunna undvikas, väntade man, att anfallet skulle ske från den skånska sidan, och man började därför rusta sig till försvar.

Den härstyrka, som i Februari 1657 fanns hemma i Sverige, bestod af trupper ur följande afdelningar. ¹⁾

Kavalleri.

Adelsfanan, 4 kompanier	660 man.
Upplands regemente, öfverste Johan Mauritz Wrangel, 4 kompanier	709 »
Östgöta regemente, öfverste Ludvig Wierich Lewen- haupt, 4 kompanier	647 »

¹⁾ Krigskollegiet till konungen 27 Febr. 1657.

Smålands regemente, öfverste Erik Oxenstjerna, 4 kompanier	500 man.
Västgöta regemente, öfverste Jakob Johan Taube, 4 kompanier.....	798 »
Ett regemente under öfverste Per Hammarsköld, 2 kompanier	150 »

Dragoner.

Utskrifne från Ulfsunda län, 1 kompani	92 »
Summa 23 kompanier.....	3556 man.

Infanteri.

Gardet, 1 kompani	131 man.
Upplands regemente, öfverste Axel Lewenhaupt, 6 kompanier	767 »
Västmanlands regemente, öfverste William Philp, 2 kompanier.....	185 »
Södermanlands regemente, öfverste Krister Svinhufvud, 4 kompanier	456 »
Östgöta regemente, öfverste Salomon von der Osten-Sacken, 6 kompanier.....	797 »
Kalmar regemente, öfverste Kruse, 2 kompanier.....	235 »
Jönköpings regemente, öfverste Bertil Skytte, 8 kompanier	961 »
Kronobergs regemente, öfverste Håkan Skytte, 9 kompanier	1095 »
Skaraborgs regemente, öfverste Johan Hård, 6 kompanier	728 »
Västgöta-Dals regemente, öfverste Johan Stake, 5 kompanier	722 »
Älfsborgs regemente, öfverste Börje Drakenberg, 5 kompanier	836 »
Närke och Värmlands regemente, öfverste Johan von Essen, 6 kompanier	831 »
Dalregementet, öfverste Johan Bordon, 2 kompanier	242 »
Helsingeregemente, öfverste Karl Sparre, 2 kompanier	295 »
Ängermanländska knektar, öfverstlöjtnant Jernefelt, 4 kompanier	553 »
Västerbottensknektar, 4 kompanier	648 »
Österbottensknektar, 6 kompanier	859 »
Bergsregementet under Erik Fleming, 8 kompanier .	1368 »
Finska knektar i Kalmar, 1 kompani.....	74 »
Slussknektar vid Arboga, 1 kompani.....	106 »

Summa 88 kompanier, 11,889 man.

När härtill lades 2 kompanier hemförlofvade knektar, 182 man, som ansågos lämpliga att anföras allmogen vid upp-
båd, och 1 kompani norrlänningar om 100 man, fick man
91 kompanier och 12,171 man samt för både kavalleri och
infanteri 114 kompanier med inalles 15,727 man ¹⁾.

Af krigskollegiet uppgjordes nu följande förslag till för-
delning af denna styrka, för den händelse att krig utbröte:

Till garnisoner skulle användas:

<i>i Stockholm (samt vid behof på flottan)</i>	
Gardeskompaniet	131 man.
2 kompanier af ångermanlänningarna.....	278 »
2 kompanier af Upplands regemente.....	200 »
Västerbottningarna	648 »
Summa 1257 man.	
<i>i Uleåborg.</i>	
1 kompani ångermanlänningar	113 man.
som gränsvakt i Österbotten.	
5 kompanier österbottningar	709 man.
<i>i Frösö skans.</i>	
1 kompani ångermanlänningar	162 man.
<i>i Nyköping.</i>	
1 kompani af Södermanlands regemente.....	140 man.
<i>i Norrköping och Vadstena.</i>	
1½ kompani af Östgöta infanteriregemente	197 man.
på Gotland.	
1½ kompani österbottningar	70 man.
1 kompani af Kalmar regemente	102 »
Summa 172 man.	
<i>i Borgholm.</i>	
½ kompani österbottningar	80 man.
1 kompani af Kalmar regemente	133 »
Summa 213 man.	
<i>i Kalmar.</i>	
1 kompani af Hammarskölds kavalleriregemente	75 man.
8 kompanier af Kronobergs regemente	976 »
1 kompani af Östgöta infanteriregemente.....	103 »
1 kompani finska knektar	74 »
Summa 1228 man.	

¹⁾ Märkas bör, att af de här ofvan nämnda regementscheferna visst icke alla voro hemma, utan åtskilliga med konungen i fält.

i *Jönköping*.

2¹/₂ kompani af Östgöta infanteriregemente 380 man.

i *Göteborg*.

1 kompani af Hammarskölds kavalleriregemente 75 man.
 Västgöta-Dals regemente 722 »
 Älfsborgs regemente 836 »
 4 kompanier af Bergsregementet 600 »

Summa 2233 man.

i de halländska fästningarna *Halmstad*, *Varberg* och *Laholm*.

1 kompani af Östgöta kavalleriregemente..... 100 man.
 4 kompanier af Jönköpings regemente..... 400 »
 Skaraborgs regemente 728 »
 1 kompani af Kronobergs regemente..... 119 »

Summa 1347 man.

i *Örebro*.

Slussknektarna 106 man.

Härefter återstodo till fälthär:

kavalleri.....3214 man.
 dragoner 92 »
 4 kompanier af Uplands regemente 567 »
 2 » af Västmanlands regemente..... 185 »
 3 » af Södermanlands » 316 »
 1 » af Östgöta infanteriregemente 117 »
 4 » af Jönköpings regemente 561 »
 6 » af Närke och Värmlands regemente..... 831 »
 2 » af Dalregementet 242 »
 2 » af Helsinges regemente 295 »
 4 » af Bergsregementet 768 »

Summa 7188 man.

Den, som närmast hade att handhafva ledningen af åtgärderna till landets försvar, var riksmarsken Gustaf Horn, men jämte honom ställdes af konungen riksdrotsen Per Brahe. Det var konungens mening, att riksmarsken själf närmast skulle sörja för Hallands och Västergötlands försvar, till hvilket ändamål han skulle sammandraga en här på en sådan plats, att han därifrån kunde hafva ögat både på den skånska och på den norska gränsen. Brahe skulle åtaga sig skyddandet af den skånsk-småländska gränsen. Guvernören

i Halland, rikstygmästaren Erik Stenbock, skulle till sitt understöd hafva antingen öfverste Drakenberg eller öfverste Hård. I Göteborg skulle landshöfdingen, riksrådet Per Ribbing hafva öfveruppsikten öfver försvarsåtgärderna, och under honom skulle öfverste Bengt Lilljehöök kommendera i fästningen. I Värmland och Dalarne skulle generalmajoren Gustaf Oxenstjerna leda försvaret, under det att uppsikten mot den jämtländska gränsen anförtroddes åt landshöfdingen Johan Oxenstjerna.

I själfva Stockholm skulle riksrådet Arvid Forbus sörja för försvaret; omsorgen om flottan uppdrogs närmast åt amiral Bjelkenstjerna. Till Kalmar hade konungen helst velat sända fältmarskalken Kagg, men då det antogs, att han skulle vara hindrad af sjukdom, sändes i hans ställe riksrådet Axel Lillie.

Från den polska krigsskådeplatsen hemsändes till Sverige generallöjtnanten Henrik Horn, hvarjämte äfven generallöjtnanten Gustaf Banér samt generalmajorerna Harald Stake och Per Linderot skulle användas vid den här, som skulle gå mot danskarna. Stake skulle kommendera Västgöta kavalleriregemente och särskildt göra tjänst vid Vänersborg. Linderot skulle föra Östgöta kavalleriregemente och major Erik Drakenberg Upplands. Till generalkrigskommissarie utsågs Klas Stjernsvärd.

Det var i Mars beslutet om Horns hemskickande fattades. I Maj beslöt konungen att låta bland andra fältmarskalken Douglas, öfverstlöjtnanten Grubbe samt majorerna Kagg och Dan Preuss afgå till Sverige.

Beträffande fördelningen af hären synes konungen öfverhufvud hafva gifvit sitt godkännande af den plan, som af de hemmavarande myndigheterna blifvit uppgjord; han bestämde emellertid särskildt, att där kompanierna vore allt för starka, skulle de reduceras till 100 man och öfverskottet inläggas i fästningarna, från hvilka så motsvarande antal skulle lämnas i utbyte, hvarvid dock alltid skulle tillses, att äfven gamla öfvade soldater behölles kvar i fästningarna. Meningen med denna åtgärd var tydligen den, att de rege-

menten, som hade särskildt stort antal nyutskrifna knektar, måtte få en kontingent af öfvadt och fullgodt manskap ¹⁾. För utskrifning af nytt manskap måste man lita till de provinsialmöten, som nu skulle sammankallas. Värffningar borde företagas, och särskildt skulle på detta sätt ett par kompanier anskaffas till förstärkande af Stockholms besättning. Af allra största vikt ansåg konungen det vara, att kavalleriet i det egentliga Sverige förstärktes, och han befallde därför — dock först fram i Maj månad — att 8 af de förnämsta officerarna skulle åtaga sig att värffva hvardera ett kompani om 100 man och därvid själfva förskjuta värffningspenningar. De åtta voro riksdrotsen, riksmarsken, fältmarskalkarna Douglas och Lillie, generallöjtnanten Banér, generalmajorerna Stake och Linderot samt generalkrigskommissarien Stjernsköld. Därjämte godkände konungen ett af rikstygmästaren Stenbock gjordt förslag, att i gränstrakterna mot Skåne bosatta gamla soldater och andra, som därtill vore villiga och ville utrusta sig, skulle brukas som dragoner. Stenbock skulle på detta sätt söka få ihop ett regemente.

Arbetena på förskansningars uppförande vid Vaxholm skulle med all flit fortsättas.

Om i Sverige ej funnes tillräckligt förråd af krut, borde sådant anskaffas från England ²⁾.

Huru stora förråden i de viktigare gränsfästningarna voro vid början af år 1657 framgår af följande af krigskollegiet den 9 Mars uppgjorda tablå.

Göteborg och Älfsborg.

råg.	mjöl.	malt.	korn.	torrt kött.	fläsk.
t:or	t:or	t:or	t:or	L \mathcal{R}	L \mathcal{R}
8180	1129	1657	1587	4000	3000
sill.	salt kött.				
t:or	L \mathcal{R}				
420	160				

¹⁾ Konungens bekräftelse på fördelningsplanen är gifven i en skrifvelse till Brahe af 28 Febr. 1657 (R. Reg.). Den fördelning det här är fråga om är den nyssnämnda krigskollegiets skrifvelse af den 27 Febr. bilagda, och denna har då tydligen redan förut blifvit hänskjuten till konungen.

²⁾ K. M:t till G. Horn 27 Febr., 16 Mars, 14 Maj, till Brahe 28 Mars, till rådet 31 Mars, till kammarkollegiet och till E. Stenbock 14 Maj 1657.

Halmstad, Varberg, Laholm.

råg. t:or	korn. t:or	salt. t:or	hafre. t:or
5481 $\frac{1}{2}$	3398	772	400

Jönköping.

2000	400	360
------	-----	-----

Kalmar.

råg. t:or	mjöl. t:or	malt. t:or	korn. t:or	salt. t:or	humle. L \mathring{r}
1630	340	1000	30	180	64

De båda förnämsta cheferna för försvarsverket, Horn och Brahe höllo under slutet af April och under de första dagarna af Maj provinsialmöten, den förre i Skara med Västergötlands, Dals och Hallands ständer, den senare i Jönköping med Östergötlands och Smålands. Såväl som på de öfriga provinsialmötena beviljades på dessa ny knektutskrifning efter mantal. Efter Jönköpingsmötet begaf sig Brahe till Skara för att rådgöra med Horn om de åtgärder, som närmast skulle vidtagas. Vid sin ankomst dit den 10 Maj fann han emellertid riksmarsken mycket sjuk, och redan påföljande dag kom döden. Genom detta dödsfall hade hela omsorgen för gränsförsvaret hvälfts öfver på Brahe ensam. Han kom under de närmaste veckorna att uppträda som armébefälhafvare och fältherre. Att han härunder visade samma framstående administrativa egenskaper som på sina andra verksamhetsområden faller nästan af sig själf; mera egendomligt är, att han under fälttågets gång lade i dagen en ganska utpräglad rent militärisk begåfning.

Ännu var Brahe af samma mening, som den konungen och riksmarsken hyst, nämligen att den egentliga härstyrkan borde sammandragas i Västergötland, och han tänkte då själf öfvertaga befälet där. Till befälhafvare vid smålandsgränsen föreslog han Henrik Horn, som därifrån borde kunna samverka med Erik Stenbock i Halland och med riksdrotsen själf. Öfverste Johan Stake sändes nu med 200 man infanteri af Göteborgs garnison till Vänersborg; upplanningarna och södermanlänningarna till fots voro redan af riksmarsken be-

ordrade till Västergötland, och deras marsch påskyndades nu ¹⁾).

Orsakerna till fattandet af planen att med hufvudhären blifva stående i sydvästra Västergötland äro naturligtvis främst att söka i farhågan för ett kraftigt anfall från den norska sidan, kombineradt med ett sådant från Skåne mot Halland. Om den danska offensivrörelsen blefve sådan, så skulle den svenska styrkan i Västergötland väl kunna vara i stånd att hindra en förening mellan de olika delarna af den danska anfällsmakten och eventuellt kunna göra front åt hvilket af de båda hållen, där sådant påfordrades. Märktes det, att den danska styrkan i Skåne ginge mot Kalmar, så skulle Brahe sannolikt få tid på sig att öfver Jönköping sända en del af västgötstyrkan till hjälp åt Lillie. Planen att samla hufvudstyrkan i Västergötland var således i all hufvudsak betingad af uppfattningen, att den danska hären skulle taga initiativet och gå till anfall och att den svenska härens förnämsta uppgift skulle blifva att skydda Gammal-Sveriges gränser.

Tills vidare var den förnämsta uppgiften att pådrifva utskrifningen och de därmed i samband stående knektemönstringarna. Riksdrotsen tänkte själf hålla sådana i Jönköpings och i Kronobergs län, under det att Lillie skulle förrätta dem i Kalmar län, Ribbing och Harald Stake i Västergötland och riksrådet, generalmajoren Karl Mauritz Levenhaupt i Östergötland.

I Småland begynte landshöfdingen i Vexjö, Gabriel Gyllenanckar utskrifningen med början i Sunnerbo härad den 25 Maj, då Brahe ännu befann sig på Visingsborg, dit han från Skara begifvit sig.

I gränstrakterna uppsattes i sammanhang härmed en milis af särskild art. Erik Stenbock, som från Halmstad med största intresse och liflig verksamhet biträdde vid krigsrustningarna, hade föreslagit, att af afskedade knektar i sydligaste Småland skulle bildas dragonafdelningar, närmast till gränsens försvar, och konungen hade gillat denna plan.

¹⁾ Brahe till riksrådet 11 Maj 1657.

Redan under kriget 1644—1645 synas af bönderna i dessa trakter ett slags gränstrupper blifvit uppsatta, och en af de förnämsta anförarna för dessa hade varit frälseinspektoren Lars Nilsson ¹⁾. Han hade t. ex. varit en af cheferna för den afdelning, som slog en skånsk bondeskara i striden vid Visseltofta i September 1644, och synes öfverhufvud hafva varit synnerligen framstående i gränskriget.

Gyllenanckar visste mycket väl, »att detta gränsefolket helt och hållet abhorrerar ifrån knektetjänsten och är ett ovisst parti» samt att deras utskrifna knektar ofta plägade rymma öfver gränsen. Han föreslog dem därför, att de i stället för att underkastas utskrifning skulle bilda dragonkompanier, hvilka enbart skulle användas i hembygden vid det egentliga gränskriget. Det syntes vara så mycket mer af nöden, att sådana trupper bildades, som redan i Sydhalland en friskara under den sedermera berömde Sven Povlsens befäl börjat uppträda. Hos Brahe anhöll Gyllenanckar, att denne måtte »låta sig behaga, att Lars Nilsson med det allraförsta måtte tillhållen blifva att komma utföre till gränsen». Brahe hade redan förut tänkt härfpå och sändt Lars Nilsson ned till Kronobergs län för att söka åstadkomma dragonuppsättning; den 25 Maj infann han sig hos Gyllenanckar, som då höll mönstring i Sunnerbo. Sannolikt har Lars Nilssons ankomst gjort sitt till för att elda ifvern hos bönderna i detta härad. De voro nämligen nu ytterst hågade för att mot frihet för utskrifning på ofvannämnda villkor uppställa gränsdragoner. På en enda dag fick Gyllenanckar i Sunnerbo samman fem kompanier om inalles 398 man, en siffra, som först får sitt rätta värde, när man finner, att 1656 års vanliga utskrifning i hela häradet ej gaf mer än 95 knektar. Endast från Markaryds socken, där postmästaren Jakob Broddesson från Halmstad haft saken om hand, hade 136 man uppsatts, måhända de flesta af socknens vapenföra karlar. Lars Nilsson skulle

¹⁾ Lars Nilsson var bördig från Grefbo i Västergötland. Han var frälseinspektör i det Braheska grefskapet och bodde under freden på Viredaholm i norra Småland. Han lefde ännu 1669.

blifva öfverstlöjtnant för denna styrka, men för öfrigt »åstundas allmogen, att gode karlar här i häradet infödde måtte därtill förordnas och begär Josef Os till kapten.» Josef Os, sedermera adlad Osenhjelm, son till kyrkoherden i Annerstad Andreas Osengius, var kapten, men vistades nu i hemorten, och Gyllenanckar förordade honom så mycket hellre, som »dragonerna honom villigare följa och efter han så bekant är kan alltid och jämliken draga flera till sig och hopen föröka.» ¹⁾

Lars Nilsson reste nu upp till drotsen för att lämna redogörelse för hvad som uträttats, och Gyllenanckar vände sig till Allbo härad för att äfven här få gränsdragoner uppsatta, då man vore »bättre betjänt med dragonerna, som äro vissa, än med knektar, hvilka efter vanligheten, strax de äro skrifna, rymma öfver gränserna.» Det gick emellertid ej så bra här, i det man ej fick mer än 60 dragoner; de voro alla från Virestads och Härlunda socknar. I Kinnevalds och Konga härader ville allmogen alldeles icke uppsätta dragoner; i det senare häradet »gjorde sig bönderna helt uppstud-siga och nästan som de ville mytinera». Det blef då här en vanlig utskrifning, men landshöfdingen antog, att han sedermera skulle kunna förmå dem att i stället skaffa dragoner och i större antal än de utskrifne.

Vapen till dessa dragoner funnos ej, åtminstone ej i tillräckligt antal, enär smålandsbössorna ansågos vara för små för att med fördel kunna användas. Hos Brahe anhölls därför om 500 flintmusköter, 6 till 700 värjor, de vid armén utmönstrade »stackota pistolerna» samt vidare några centner krut ²⁾.

Brahe begaf sig den 4 Juni från Jönköping ned åt Småland för att hålla mönstringar med de nyutskrifna knektarna och för att söka draga ytterligare försorg om gränsens tryg-

¹⁾ Gyllenanckar till Brahe 26 Maj 1657. (Skokl. Saml.).

²⁾ Det anhölls vidare, att de bössor, som Erik Stenbock tagit i beslag från de opålitliga hallandsbönderna, måtte få för penningar öfvertagas af smålandsdragonerna.

gande. Den 6 Juni fick han i Värnamo mottaga den danska krigsförklaringen.

Fejdebrevet hade dagen förut öfverlämnats till Erik Stenbock i Halland, och denne hade strax sändt det vidare till riksdrotsen. Brahe väntade nu, att det danska anfallet ofördröjligen skulle ske. Han ansåg fortfarande, att hans plats egentligen vore i Västergötland och att hufvudstyrkan borde samlas där, men då Henrik Horn, som enligt Brahes önskan skulle komma till Småland, ännu ej var anländ, stannade drotsen tills vidare själf kvar där; han anhöll dock hos riksrådet, att det strax måtte affärda Gustaf Banér till Småland, så att drotsen själf kunde begifva sig till Västergötland. Under tiden reste Brahe söderut för att jämte det han fortsatte mönstringarna rekognoscera pass och till försvarsställningar lämpliga platser: den 10 Juni var han i Ljungby. Redan här hade han funnit, att omständigheterna ej voro gynnsamma för försvaret. Den ovanligt torra väderleken hade gjort, att vattendragen nästan öfverallt voro lätta att passera, och skogarna voro på många ställen skadade af eld. Af trupper hade Brahe endast 50 musketerare, hvilka han gjort beridna, samt de nyuppsatta gränsdragonerna. Dessa fingo nu af riksdrotsen en chef; det blef öfversten Sven Ranck, hittills kommandant i Varberg; hans närmaste man var öfverstlöjtnanten Lars Nilsson. Dragonerna sändes ned till Markaryd, dit riksdrotsen själf snart skulle följa efter. Brahe trodde emellertid ej mycket på möjligheten att kunna, om fienden komme, hejda honom vid själfva gränsen. Han beslöt därför att skaffa sig en fast punkt som stöd längre upp i Småland och lät anlägga en förskansning vid Toftaholm i det viktiga passet mellan sjöarna Vidöstern och Flåren. Vid broöfvergången, där Lagavägen korsar den sistnämnda sjöns utfallså, skulle skansen ligga; dess namn blef Braheskans. Arbetet började ofördröjligen och fortsattes under återstoden af sommaren. Någon mera betydande fast punkt blef Braheskans dock ej. Besättningen utgjordes af femtio man under befäl af löjtnanten Lars Jönsson. Ännu i Oktober 1657 fanns ej annat magasinshus än en gammal torpet på stället till-

hörig bod, och besättningen bodde i kojor af ris och granbark ¹⁾).

Natten till den 11 Juni begaf sig riksdrotsen från Ljungby ned till den skånska gränsen; med sig hade han endast de 50 beridna musketerarna. Det var endast ogärna, som Brahe företog denna färd, då han vid gränsen ej kunde vara säker för att ej blifva utsatt för ett fientligt anfall. Han ansåg emellertid, att hans närvaro där var nödvändig för allmogens lugnande. Bönderna började nämligen blifva ängsliga, då rykten kommo om fiendens annalkande och inga svenska trupper utom gränsdragonerna visade sig. Brahe befarade då, att bönderna skulle gifva sig från hus och hem och taga sin tillflykt till skogen eller drifvas till »andra vedervärdigheter.» Han infann sig nu själf, men fann, att situationen vid Lagaöfvergången vid Markaryd var mycket olämplig för försvar och inskränkte sig då till att förlägga en del af dragonerna dit och låta dem göra bråtar och förhuggningar vid vägarna.

Nästa broöfvergång längre upp vid Lagan var vid Traheryd. Den var viktig därför att Lagaå- och Helgeålinjerna här komma hvarandra närmast. Traherydspasset syntes också vara lämpligare för försvaret, och Brahe lät nu, jämte det att han äfven hit förlade dragoner, arbeta på dess förskansande. Öfverallt lät Brahe utsprida rykten, att han kommit med en stor härsmakt, och han anbefalldes dragonerna att öfva flitig kunskaparetjänst, så att man måtte få säker underrättelse om fiendens förehafvanden.

Under tiden pågingo mönstringarna med det nyutskrifna manskapet, men de knektar, som utskrifvits i Kronobergs län, måste Brahe på Lillies enträgna anhållan sända som förstärkning till Kalmar. Emellertid ankommo från andra håll några truppafdelningar; den 15 Juni stodo i Ljungby två kompanier af Smålands kavalleriregemente, 301 man starka, under befäl af öfverste Oxenstjerna själf, samt två af lifregementet till häst, hvilket skickats öfver från Polen; de voro 194 man

¹⁾ Brahe till rådet 10 Juni 1657. Lars Jönsson till Brahe 19 Okt. 1657. (Skokl. Saml.).

starka. Den 18 Juni fick Brahe genom sekreteraren Taubenfelt rådets skrifvelse om hvilka generalspersoner skulle sändas till honom; då det var fler än han ansåg behöfligt vid den lilla armé, som skulle bildas, ville drotsen nöja sig med Henrik Horn och Linderot. Emellertid voro förutom dem också Douglas och Banér redan på väg.

Bakgrunden för konungens och Brahes beslut att sammandraga armén i Västergötland var den förutsättningen, att fienden skulle taga offensiven och att styrkan från Norge skulle samverka med den från Skåne. Under vistelsen i Sydsmåland fick Brahe emellertid en annan uppfattning af situationen. Erik Stenbock, som var guvernör i Halland, var tydligen alldeles icke hågad för att utan vidare låta fienden sätta sig i besittning af den halländska landsbygden, och han var mycket ifrig för att man skulle göra ett anfall mot Skåne, närmast mot Engelholm. Stenbock yrkade i sina bref till Brahe härpå och utvecklade vid ett besök hos honom omkring den 12 Juni denna sin mening. Brahe tilltrorde sig då ännu ej att gå offensivt tillväga och trodde sig ej på fjorton dagar kunna få tillräckligt mycket folk samladt, hvarför man öfverenskom att tills vidare hvar och en på sitt håll inskränka sig till försvar. Såväl från Stenbock som från utsända kuskapare fick riksdrotsen ytterligare kännedom om att den danska styrkan i Skåne var jämförelsevis svag. Stenbock inrapporterade, att de skånska fästningarna hade svaga garnisoner och att trupper från dem sändts till Holstein. Detta tydde ju på, att det danska hufvudanfallet skulle riktas mot den tyska sidan ¹⁾. Beträffande det från Skåne väntade anfallet kunde det antagas, att det möjligen skulle riktas mot Kalmar, och den 19 Juni förklarade drotsen i skrifvelse till rådet, att han i sådant fall ämnade göra ett flankanfall mot denna danska styrka. Han trodde dock, att det vore ganska osannolikt, att danskarna, så svaga som de ännu voro, skulle företaga sig att belägra Kalmar. I denna situation, då danskarna ej tycktes få sina trupper samlade förrän svenskarna

¹⁾ Erik Stenbock till Brahe 17 Juni 1657. (Skokl. Saml.).

och fortfarande sades hafva sin egentliga styrka stående vid Helsingborg och då de således ej tagit initiativet i krigföringen, framställde sig för Brahe den frågan, om man verkligen fortfarande skulle hålla fast vid planen att samla hufvudstyrkan »mellan Jönköping och Göteborg,» som konungen föreskrifvit och som Gustaf Horn och Brahe först tänkt göra. Karl Gustaf själf var, oaktadt han visste, att det danska hufvudanfallet riktades mot den tyska sidan, fortfarande af den mening, att den svenska hufvudstyrkan skulle samlas i södra Västergötland eller vid Jönköping och ansåg t. o. m. rådligast, att gränsdragonerna och uppådad allmoge skulle draga sig tillbaka från gränsen in i landet och där göra förhuggningar: först då Brahe fått alla trupperna samlade, skulle han börja sina rörelser. Först och främst skulle han hindra föreningen mellan den norska och den skånska hären, och då han antagligen hade mera kavalleri än danskarna, skulle han därefter söka att förlägga krigsskådeplatsen till fientligt område. Konungen lefde alltså i den föreställningen, att danskarne redan vore färdiga till anfall och omedelbart skulle företaga det ¹⁾.

Brahe såg emellertid, att så ej var fallet, och ändrade på den grund planen. Hans färd till Sydsmåland hade närmast varit föranledd af nödvändigheten att lugna allmogen och sörja för gränsens försvar, men han beslöt nu att ej från Småland återvända till Västergötland utan i stället gå in i Halland och där draga till sig de från öfre Sverige nedsända trupperna. Han har själf — i skrifvelse af den 5 Juli till riksrådet — uppgifvit som bevekelsegrunder till detta beslut, att han därigenom skulle söka hindra fienden att från Helsingborg rycka öfver gränsen, låta armén lefva på Hallands bekostnad, så mycket hellre som allmogen i denna provins vore danskvänlig och tänkte vid första tillfälle gå fienden till handa, öfvervaka grödans inbergande i Halland, att den ej fördes till fienden, trygga den småländska gränsen samt slutligen, då flera trupper ankommit, rycka in i Skåne. Brahe

¹⁾ Konungen till rådet 22 Juni 1657. (R. Reg.).

visade sig genom detta beslut fullt vuxen situationen. Utan att låta sig bindas af konungens på afstånd och utan tillräcklig kännedom om situationen gifna anvisningar uppträdde han som själfständigt bestämmande fältherre och tog själf på sitt ansvar en resolution, som afvek från konungens. Säkertligen var detta af stor nytta för den svenska saken; hade man utan vidare blifvit stående vid beslutet att samla hären i Västergötland, så skulle den danska armén fått tid att komma i ordning, börja anfallet och utan vidare sätta sig i besittning af Hallands landsbygd med dess provianttillgång. Brahes resolution ändrade den svenska krigföringen från defensiv till offensiv; i stället för ett danskt framryckande mot Västergötland blef det ett svenskt framryckande mot Skåne.

Då nu hufvudstyrkan skulle dragas in i Halland, var det ej sannolikt, att något danskt anfall från Skåne mot Småland skulle ske, men i alla händelser vidtogos vissa försvarsåtgärder.

Hufvudsakligen genom landshöfding Gyllenanckar verkställdes en rotering och indelning af allmogen i länet, hvilken själf skulle vid behof skynda till gränsens försvar ¹⁾).

Landshöfdingen Gustaf Posse i Jönköping fick befallning att sända två kanoner till Toftaholmsskansen; skulle mot förmodan fienden komma förbi denna, anbefalldes Brahe

¹⁾ Bland bref från militärer till Brahe (Skokl. saml.) finnes följande förslag öfver allmogen från Allbo härad:

	Kapten,	löjtnant,	korpraler,	menige,	bössor
Skatelöf.....	1	1	4	109	52
Torsås och Härlunda.....	1	1	6	142	70
Kvenneberga och Hjortsberga	1	1	4	64	52
Lekaryd och Aringsås	1	1	4	81	24
Vislanda	1	1	4	70	41
Blädinge	1	1	2	47	22
Stenbrohult	1	1	5	127	112
Slätthög.....	1	1	7	87	32
Mistelås.....				37	15
Moheda				50	12
Ör				34	2
Aneboda				19	
Virestad och Stenbrohult...					300

anläggandet af en skans vid Rumlaborg; att förskansa själfva vägarna öfver Holaveden ansåg han däremot onödigt ¹⁾).

För dragonernas öfverstlöjtnant Lars Nilsson utfärdades formlig instruktion. Han bemyndigades att med sin kår förena de småländska salpetersjudare, som hittills varit anställda i Uppland, »löst parti» i Sunnerbo och öfvertaliga personer på hemmanen; blått kläde till dragonernas munderande finge han anskaffa från Jönköping och likaledes på kronans bekostnad nödigt antal gevär. Förutom sin egentliga tjänst vid dragonerna skulle Lars Nilsson åta sig omsorgen om anskaffande af skjuts och underhåll åt de trupper, som på väg till Brahe passerade genom häradet, och flitigt insända rapporter om hvad som passerade ²⁾).

I sammanhang med Brahes marsch till Halland fingo tre kompanier af dragonerna begifva sig till Knäröd för att där fatta posto vid en viktig öfvergång öfver Lagan; de voro dock här ej längre borta än att de mycket väl skulle kunna användas vid afvärjande af ett eventuellt danskt anfall mot Markarydsgränsen, där de öfriga tre kompanierna kvarlämnats.

Staden Vexjö skulle försvaras af sitt borgerskap, som dock ej räknade mer än 30 borgare ³⁾). På Brahes befallning lät landshöfdingen på lämpliga ställen göra »bålverk» till stadens försvar och skaffade äfven till dessas bevarande några kanoner.

I Halland var ställningen ägnad att väcka oro, då, så-

¹⁾ Brahe till Posse 22 Juni, till landshöfding Rosenhane 25 Juni 1657 (koncept i Skokl. saml.).

²⁾ Instruktion för Lars Nilsson 30 Juni 1657 (koncept, Skokl. saml.).

³⁾ För försvaret af domkyrkan hade Brahe för Gyllenanekar och biskop Lundebergius framställt ett mera välment än praktiskt förslag, att djäknarna borde samlas med bössor — de, som ej hade sådana, skulle använda stenar — för att hjälpa borgerskapet. Tredskades djäknarna, skulle de för tre år mista socknegången; de, som först infunne sig, skulle däremot få de bästa socknarna. Gyllenanekar förklarade emellertid planen utförbar, då kyrkan vore lågt belägen och djäknarna till största delen voro barn. »Jag har själf åskådat dem», säger han, »och ibland hela hopen knappt kan finna 20, som drängar kunna kallas». (Brahes koncept. Gyllenanekars bref till Brahe. Skokl. saml.).

som naturligt var, befolkningen hyste sympatier för danskarna, och då bönderna allmänt ägde gevär, var Erik Stenbock orolig för att de, om fienden nalkades, skulle sälla sig till honom. Från konungen hade också kommit påbud rörande Halland, som voro ägnade att väcka betänklighet hos dem, som skulle sätta dem i verket. Med utskrifningsförhållandena i Halland förhöll det sig så, att i stället för full utskrifning af manskap allmogen erlagt penningar för den halfva, och under den närmast föregående tiden hade kammarkollegiet anvisat utskrifningspenningarna tillbaka till bönderna som betalning hufvudsakligen för af dem till kronans magasin levererad spanmål, och bönderna hade fått tillsägelse, att så äfven framgent skulle ske, hvadan de gjort anstalter härtill och på flera håll rent af för detta ändamål tillhandlat sig säd. Då emellertid allt mera folk behöfdes till kriget, befallde konungen, att detta tillvägagångssätt ej längre skulle användas, utan att i Halland såväl som i andra landskap verklig utskrifning af manskap skulle ske ¹⁾ och att det halländska utskrifna manskapet skulle användas i östersjöprovinserna. Erik Stenbock blef ganska bekymrad häröfver, då han fruktade för att följderna skulle blifva den, att de utskrifne utan vidare rymde öfver till danskarna ²⁾. Stenbock måste emellertid enligt ordern hålla utskrifning, men det gick som han anat: talrika rymningar skedde, och bönderna begärde öfverallt att få lösa utskrifningen med penningar. Då all utsikt var, att ytterligare försök endast skulle tjäna till att skaffa danskarna tillopp af folk från Halland, tog Stenbock på sitt eget ansvar att med åsidosättande af konungens föreskrift låta de halländska bönderna betala 60 daler silfvermynt för hvarje rote, hvaremot de skulle undslippa utskrifningen ³⁾. Detta skedde, efter hvad det vill synas, först fram på sommaren, i Juni eller början af Juli;

¹⁾ Konungen till riksmarsken 27 Febr. 1657. (R. Reg.).

²⁾ Det vill också synas, som om utskrifningspenningar för år 1657 redan blifvit anslagna till fästningarnas behof.

³⁾ Erik Stenbock till rådet 22 April och 20 Juli 1657.

sannolikt har utskrifningsförsöket genom de rymningar det förorsakade varit en medverkande anledning till att redan tidigt på våren och innan den danska krigsförklaringen kommit friskaror bildades i de skånsk-halländska gränstrakterna. Redan den 29 Mars 1657 hade länsmanen i Helsingborg Holger Vind gjort aftal med Sven Povlsen om att denne skulle värfva 100 dragoner till den danska kronans tjänst. Sven Povlsen, den i sägnen mångomtalt »Göingehövdingen» var sannolikt bördig från Göinge och hade redan under kriget 1644—1645 värfvat dragoner och med dem deltagit i fälttåget ¹⁾. Han var sedermera bosatt i Laholm och var eller ansågs åtminstone af svenskarna på den grund vara svensk undersåte; hvad han drivvit för näringsfång i Laholm är obekant, men det skall hafva slutat med att han gjorde bankrutt, hvarpå han lämnade staden ²⁾.

Till god del af de till svensk krigstjänst nyutskrifne och bortrymde halländske drängarna samlade Sven Povlsen nu en friskara, som uppehöll sig på Hallandsås, »grabaternas, som de Jerusalems skälmar och röfvarpack sig titulera, säkraste asylon» ³⁾, och redan i slutet af Maj var öfver 100 man stark. Sven Povlsens skara var således på sätt och vis ett motstycke till Rancks och Lars Nilssons svenska gränsdragoner.

Vid nyssnämnda tidpunkt var redan landsbygden i södra Halland osäker på grund af de ströftåg, som Sven Povlsens ryttare företogo. Den 16 Juni öfverfölls och utplundrades landsdomaren Magnus Dureels gård Vallen af en skara om 120 man, anford af Sven Povlsen själf, och under de närmaste dagarna därefter sände han afdelningar om 40 å 50 man i olika riktningar öfver landsbygden. Öfverallt, både bland allmogen och bland Laholms borgerskap hade Sven Povlsen gynnare; »de äro alla så hjärteligen affectionerade emot sin förriga öfverhet», skref kommandanten i Laholm,

¹⁾ Om Sven Povlsen se *Kjær*: Göingehövdingen Svend Povlsen og Snaphanerne.

²⁾ Gyllenanekar till Brahe 26 Maj 1657.

³⁾ Gyllenanekar till Brahe 4 Juni 1657.

och om prästerna i trakten använde han det drastiska uttrycket, att de hade den ena foten i predikstolen och den andra på Hallandsås ¹⁾).

Kommendant i Laholm var öfverstlöjtnanten Benjamin Croneborg. Den besättning han hade under sig var mycket svag och bestod endast af Sunnerbo kompani af Kronobergs regemente och 28 ryttare. Af kompaniet voro endast 30 man gamla soldater, de öfriga voro nyligen utskrifna, och Croneborg trodde ej, att de vore mycket användbara till anfall, om de än voro mycket dugliga vid arbetena i fästningen. Croneborgs förnämsta uppgift blef då så länge att arbeta på fästningsverkens förstärkande. Dessa arbeten drefvos med feberaktig ifver från morgon till kväll, och då manskapet dessutom nattetid hade att iakttaga vallens säkerhet, blef det ytterst hårdt ansträngdt. Midt i Lagans fors lades en stor damm, hvarigenom uppnåddes att få grafven kring slottet fylld med vatten; annars plögade den under sommartiden vara alldeles torr. En travers uppfördes, som skulle kunna skydda mot granater.

Emellertid fick Sven Povlsen vara tämligen ostörd. Det enda, som kunde göras mot honom, var, att från Laholm hvarje natt utsändes små rytteriefdelningar om 8 à 10 man för att patrullera på vägen mot Båstad och nedanför Hallandsås. För en sådan patrull — 8 man stark — höll det på att gå illa. Den stötte natten till den 20 Juni helt oförmodadt på en trupp om 70 man af Sven Povlsens »grabater och buskeklippare», måste taga till flykten och lyckades endast med möda och hack i häl förföljd komma tillbaka in i Laholm. Den 20 Juni erhöll emellertid Croneborg en betydlig förstärkning, i det att ryttmästaren Per Persson inträffade med 260 man af Östgöta kavalleriregemente; det var öfvadt och väl munderadt folk. Erik Stenbock föreslog nu, att man med detta manskap skulle rycka fram för att söka upprifva Sven Povlsens styrka, men förslaget vann ej riksdrotsens gillande. Brahe ansåg nämligen, att ett sådant

¹⁾ Croneborg till Brahe 20 Juni 1657 (Skokl. saml.).

anfall skulle kunna hafva till följd, att danskarna så mycket förr från Skåne ryckte in i Halland, och för öfrigt vore terrängen så svår, att Per Persson lätt skulle kunna råka i bakhåll och blifva illa tilltygad ¹⁾. Östgötaryttarna fingo då inskränka sin verksamhet till patrullerande och rekognoscerande; härunder kommo de vid ett tillfälle vid Hallandsås »grabaterna» nära in på lifvet, men funno dem i en så stark ställning, att de ej kunde med fördel angripas. Sven Povlsen och hans friskaror kunde emellertid nu ej så obehindradt som förr göra sina ströftåg och drogo sig därför något tillbaka. De slog sig tills vidare ned på skånskt område, i Båstad; de skulle härifrån kunna bevaka passet mellan Hallandsås och Stensån och öfvergångarna öfver det sistnämnda vattendraget.

Erik Stenbock hade under tiden med all makt rustat sig. På Halmstads och Varbergs fästningars stärkande hade flitigt arbetats, och rikstygmästaren var mot slutet af Juni själf beredd att med 500 man, två tolfpundiga och två sexpundiga kanoner samt två regementskanoner förena sig med Brahe ²⁾. I de 500 man ingingo bl. a. Per Perssons ryttare och afdelningar ur Halmstads garnison.

Brahe hade befallt Stenbock att möta vid vägkorset vid Vrå, där vägen öfvergick Krokån.

Efter att hafva utfärdat order till Linderot att skynda på med östgötarna bröt riksdrotsen den 26 Juni upp från Ljungby och tog vägen öfver Bolmaryd och Vrå in i Halland. Den 28 Juni fattade han postö vid Breared. Han hade först tänkt blifva stående i denna viktiga position. Den väg, som från Halland leder fram till Bolmens sydligaste strand och Lagalinjen samt därifrån vidare in i Småland norrut öfver Värnamo mot Jönköping och österut mot Växiö, går vid Breared öfver sjön Simlångens sund; detta pass kunde lätt försvaras, särskildt då stranden öster därom ligger högt, och ställningen här var således en försvarsposition gentemot för-

¹⁾ Stenbock till Brahe 20 Juni och Brahe till Stenbock 22 Juni 1657.

²⁾ Stenbock till konungen 27 Juni 1657.

sök till infall i Småland och en hotande flankställning mot den, som ville rycka längre norrut i Halland. Brahes plan att blifva stående vid Breared och här afvakta förstärkningarnas ankomst öfvergafs dock snart. Orsaken härtill upp-gafs af Brahe närmast vara den, att den sydhalländska allmogen visade sig vara i hemligt förstånd med fienden, förde sina ägodelar öfver till Danmark och visade sig mycket uppstudsigt mot rikstygmästaren. Dessa upplysningar har Brahe utan tvifvel fått i Breared af Stenbock, men denne har säkerligen också meddelat upplysningar om att någon betydlig dansk styrka ännu icke vore samlad i Skåne och att invasion i Halland därför ej var omedelbart förestående ¹⁾. Brahe har då ansett det nödigt att rycka fram till den sydligaste delen af Halland för att hålla gränsbefolkningen i styr, och han har ansett sig kunna utan fara gå fram till Lagalinjen för att vid den förbereda sitt infall i Skåne. Den 30 Juni ryckte han alltså fram till Laholm. Meningen var nu, att man, så snart som tillräckliga förstärkningar anländt, skulle rycka öfver gränsen. De öfriga generalspersonerna började nu anlända, och Brahe bestämde, att om det komme till strid, skulle Erik Stenbock kommendera infanteriet och artilleriet, Banér högra och Horn vänstra flygeln samt Linderot reserven. Douglas, som den 17 Juni från Polen anländt till Stockholm, fick af Brahe befallning att begifva sig till Västergötland och där föra högsta befälet.

Den styrka, som stod hos Brahe i Laholm, var emellertid icke stor. Den 6 Juli voro följande afdelningar tillstädes:

Kavalleri.

3 kompanier östgötar.....	472 man.
2 kompanier smålänningar	301 »
2 kompanier Ridderhjelm's regemente	205 »
af Hammarskölds ryttare	30 »

Summa 1008 man.

¹⁾ Jfr. E. Stenbocks bref till Brahe (Skokl. saml.).

Infanteri.

6 kompanier af Jönköpings regemente	815 man.
2 kompanier af Skaraborgs regemente.....	220 »
	Summa 1035 man.

Dessutom funnos 1 kompani halländska dragoner — möjligen uppsatta genom den senaste utskrifningen — 82 man starkt samt en af riksdrotsen själf värfvad dragonafdelning om 50 man ¹⁾.

Sunnerbodragonerna under Ranck voro nu sex kompanier om inalles 430 man; tre kompanier stodo vid Knäröd och tre vid Markaryd.

Det var klart, att denna kår ej var stark nog att med hopp om framgång kunna göra ett infall i Skåne, och Brahe väntade därför med otålighet på de trupper, som skulle komma från Västergötland. Han synes t. o. m. hafva väntat redan finna dem före sig i Halland. De voro emellertid ännu i Västergötland, och att så var, därtill var Brahe själf skuld. Han hade nämligen egendomligt nog försummat att underrätta Harald Stake, som före Douglas' ankomst hade högsta befälet i Västergötland, om ändringen i fälttågsplanen och om beslutet att hufvudstyrkan skulle samlas i Halland. Stake visste därför ej annat än att de från öfre Sverige ankommande trupperna skulle stanna i Västergötland och afvakta Brahes ankomst dit. Han hade strax efter krigsförklaringen dragit samman de trupper, som lågo i Västergötland till Skara, undantagande Västgöta-Dals regemente, som stod vid Vänersborg, och 4 kompanier ryttare, som sändes till Göteborg. Då sedan öfverstlöjtnant Erik Drakenberg kom med 3 kompanier af Upplands kavalleri, fick han stanna hos Harald Stake, som nu själf stod vid Vänersborg. Öfverstlöjtnant Anrep, som kom med 3 kompanier af Närke och Värmlands infanteriregemente, sändes till trakten af Lidköping, och det var Stakes mening att därifrån sända honom

¹⁾ Det torde vara denna trupps existens, som gifvit upphof till *Fryxells* förvånande uppgift, att Brahe i träffningen vid Genevad segrade med en styrka, som till stor del bestod af hans egna underhafvande bönder.

till Vänersborg att förstärka Johan Stake. Vidare väntades de hemmavarande kontingenterna af Västmanlands regemente och Dalregementet.

Brahe, som helt och hållet förbisåg, att Stake ej af sig själf kunde veta något om ändringen i planen, aflät den 1 Juli, dagen efter sin ankomst till Laholm, en ganska hvass skrifvelse till Stake med förebråelser, att han understått sig att behålla hos sig trupper, som voro i marsch, och med befallning att ögonblickligen låta dem marschera. Stake blef helt förvånad och förklarade sig endast hafva handlat i enlighet med de order han fått; han förklarade vidare, att han visserligen hade hos sig två kompanier af östgötakavalleriet, som enligt order skulle gått ned till Halland, men därmed förhölle sig så, att de verkligen varit affärdade, men under marschen fått kontraorder af en kapten Johan Wäsenberg, som varit skickad af Stenbock att till Halmstad hämta 140 nyutskrifna västgötaknekter ¹⁾. Stake sände nu strax åstad upplanningarna under Drakenberg, de båda östgötakompanierna, ett kompani af adelsfanan och något artilleri; Anreps kompanier följde ofördröjligen efter.

Den styrka Brahe reserverade åt Douglas i Västergötland skulle tillsvidare bestå af 8 kompanier västgötaryttare 874 man, Västgöta-Dals regemente 1002 man och 3 kompanier af Västmanlands regemente 324 man.

Fram i Juli — dagen synes ej kunna bestämmas — anlände de nyssnämnda afdelningarna från Västergötland. De drogos ned till Laholm utom två af Anreps kompanier, som lades in i Halmstads fästning att förstärka garnisonen. De tre kompanier af Rancks dragoner, som stodo vid Knäröd, drogos också fram till hufvudstyrkan för att vara med om infallet i Skåne, ehuru detta ej direkt kunde sägas höra till hemortens försvar, för hvilket dragonerna voro uppsatta.

Efter ankomsten af dessa förstärkningar hade Brahe samlad en styrka af vid pass 3000 man, och då nu äfven

¹⁾ Brahe till Stake 1 Juli 1657 (konceptsamlingen i Skokl. saml.). Stake till Brahe 5 Juli 1657 (Skokl. saml.).

fouragetillgången vid Laholm började att blifva knapp, beslöt han att ej längre uppskjuta infallet i Skåne. Om man frånsåg Sven Povlsens friskara, hade ännu inga danska trupper låtit höra af sig. I Sverige hade man fruktat för invasion, men de danska rustningarna och truppsamlingarna i Skåne hade bedrifvits så långsamt, att det i stället blef svenskarna, som, ehuru de ej i detta krig voro den anfallande parten, gingo öfver gränsen. Den inryckande styrkan var emellertid allt för liten för att den skulle kunna tänka på att sätta sig fast i Skåne; meningen var då endast att hämta så mycket förråd man kunde ur Skåne och skaffa sig säker kännedom om de danska truppsamlingarna vid Engelholm, hvilka man då också skulle oroa.

II. Danska krigsförberedelser och Brahes infall i Skåne.

I trots af att det var Danmark, som brutit freden, var den danska armén ej färdig att gå anfallsvis tillväga mot Halland. Krigsrustningarna hade dock på allvar begynt i Skåne tidigt på året 1657.

De garnisoner, som funnos i de skånska provinserna, tyckas hafva varit följande: i Kristianopol 5 kompanier under Jakob Grubbe, sannolikt något öfver 700 man; i Kristianstad 5 kompanier under Henrik Lindenow, ungefär 650 man, i Landskrona, där Kasper Due var kommandant, Knud Ulfelds regemente, 4 kompanier ungefär 600 man, i Malmö 4 kompanier under Wolf Hieronymus von Kratz, antagligen 400 man.

Den 15 Februari hade Axel Urup fått befallning att be- gifva sig till Skåne för att hafva öfverinseende öfver de vär- ningar där skulle anställas och för att öfvervaka och på- skynda arbetena på fästningarna; den 19 Februari fick han i uppdrag att hafva »inspektion med militien i Skåne», och den 28 Februari blef Ulrik Kristian Gyldenlöve hans när- maste man i öfverbefälet. Urup och Gyldenlöve skulle till- sammans öfverlägga om och till konungen gifva förslag om huru mycket rytteri behöfdes för Skånes försvar och huru det lättast skulle kunna underhållas.

Flera af de mera framstående adelsmännen, bland dem Kristian Friis och Knud Ulfeld, värfvade och uppsatte själfve trupper. Ett dragonregemente bildades af det i Jylland ut- tagna unga manskapet. Man skulle därtill taga 200 man från hvardera af Aarhus och Aalborgs stift, 100 från hvar- dera af Ribe och Viborgs stift. Detta regemente skulle ställas

under Gyldenlöves befäl. Af de dugliga och stridbara göingarna hade man för afsikt att uppsätta en särskild afdelning, och Niels Lykke sändes i Februari 1657 upp i göingehäradena, närmast för att skaffa c:a 100 dugliga och med skjutvapen förtrogna karlar för att af dem bilda ett kompani. Han inrapporterade emellertid snart, att hans försök ej ledde till något egentligt resultat, då så många unga och duktiga karlar som till det uppgifna antalet ej funnes i häradet. I verkligheten kan det naturligtvis ej hafva förhållit sig så, utan snarare var det motvilja att gå ut i kriget, som visade sig. Regeringen befallde då öfverste Kratz att ur det regemente han kommenderade uttaga erforderligt antal göingar och lämna dem till Lykke. Den därigenom uppkomna bristen i regementet skulle sedermera fyllas genom att småningom skaffa flera göingar från häradena ¹⁾. Detta skedde också, och af dessa samt äfven af folk, som verkligen blef uppbådadt från bygden, bildades en dragonafdelning, som sannolikt är identisk med den, som i kommissariatsräkenskaper benämnes Knud Ulfelds dragoner.

Anordningarna med regementenas indelning och organisation för öfrigt tyckes man med nu tillgängliga källor ej i detalj kunna följa. Bland åtgärder, som vidtogos, kan nämnas, att öfverste Fuchs skulle hafva hälften af det skånska regementet, att artilleriöfversten Paterson skulle med major Wilcken till närmaste man hafva under sig en infanteriafdelning om 300 man samt att öfverstlöjtnanten Cyprian Nadelwitz von Kremisky skulle under sig hafva 400 man infanteri af det själländska regementet; 700 man af adelns soldater i Sjælland lämnades åt generalmajor Breda och återstoden af det själländska regementet åt Erik Quitzow ²⁾.

¹⁾ Skaanske Tegnelse under Februari 1657.

²⁾ Skaanske Tegnelse. Att närmare bestämma gången af uppsättandet af regementena, deras organisation och deras öfverförande till Skåne, synes med de nu tillgängliga källorna knappast vara möjligt. De i Skaanske Tegnelse upptagna skrivelserna gifva därom långt ifrån fullständiga underrättelser och innehålla stundom hvarandra motsägande anordningar, hvarvid det knappt synes möjligt att med säkerhet afgöra hurudant förloppet i verklig-

För att förstärka infanteriet i fälthären bestämdes den 15 Juni, att Urup skulle uttaga manskap ur fästningsgarnisonerna, nämligen från Helsingborg 600, från Landskrona 350 och från Malmö 322 man. I stället skulle inläggas af nyutskrifvet manskap i Helsingborg 300 man och i Landskrona och Malmö så mycket man kunde åstadkomma, hvarjämte konungen lofvade att framdeles till dessa fästningar sända öfver från Sjælland 500 man musketerare. Den 21 Juni bestämdes att under öfverste Trampes befäl skulle bildas ett kavalleriregemente på det sätt, att Urup och Gyldenlöve af sina regementen afstodo hvardera två kompanier.

Artilleristaten i Skåne bestämdes den 26 Maj till 1 öfverste, 1 öfverstvaktmästare, 1 styckhauptmann, 1 stycklöjtnant, 1 ingenjör, 1 kvartermästare, 1 sekreterare, 1 fältpräst, 1 fältskär, 1 fälttygkvartermästare, 1 proviantmästare, 1 vagnsmästare, 1 tygskrifvare, 1 verkmästare, 1 geschirrmästare, 1 stallmästare, 1 bryggemästare, 2 styckjunkare, 4 minerare, 2 petarderare, 4 fyrverkare, 28 konstaplar, 32 handtlangare, 1 timmerman med 2 drängar, 1 lådmakare med 1 dräng, 1 smed med 2 drängar, 1 sadelmakare med 1 dräng, 1 remsmidare med 1 dräng, 275 kuskar, 1 profoss, 1 stockeknekt, 1 skarprättare.

Hästar och kuskar för artilleriets behof skulle levereras af Sjællands, Möns, Skånes och Blekinges städer efter följande proportion:

	Hästar.	Kuskar.
Malmö	80	40
Lund	12	6
Helsingborg	14	7
Landskrona	6	3

heten varit. Kommissariatsräkenskaperna gifva olika uppgifter om regementenas sammansättning, i det att kompanier stundom föras till ett, stundom till ett annat regemente. I viss mån beror detta på att omorganisation af regementena ägt rum, men närmare detaljer därom föreligga, såvidt synes, icke. Längre ned, då det är fråga om den danska härens frammarsch, meddelas en hufvudsakligen med ledning af kommissariatsräkenskaperna uppgjord lista öfver regementena.

	Hästar.	Kuskar.
Ystad	32	16
Skånör och Falsterbo	4	2
Engelholm och Båstad	2	1
Kristianstad	11	6
Simrishamn	4	3
Sölvesborg	3	2
Ronneby	6	3
Kristianopel	2	1
Sjællands städer tillsammans	245	133
Stege	6	3 ¹⁾ .

Hästarna skulle aflämnas den 1 Juli och sedermera så vidt möjligt till ägarna återställas. Dragonhästar skulle enligt order till Sjællands, Skånes och småöarnas länsmän levereras af bönderna mot en betalning af 10 daler stycket till följande antal:

af Malmöhus län	76
» Börringe län	16
» Helgonakyrkas län	12
» Kristianstads län	62
» Landskrona län	28
» Helsingborgs o. Herrevadsklosters l.	45
» Sölvesborgs län	35
» Kristianopels län	9
» Bornholms län	40
från Sjællands län	627
» Möns län	32
» Lålands o. Falsters län	118.

Den 20 Maj utgick order till sockneryttarna i Sjælland och på småöarna att hålla sig färdiga att gå öfver till Skåne, och den 26 och 28 fick generalkrigskommissarien Nils Krabbe order att i Helsingör mönstra ett kompani af Gyldenlöves och två af Urups kavalleriregementen, hvilka därefter skulle föras öfver till Skåne. Länsmännen Holger Vind i Helsing-

¹⁾ Sjæll. Tegnelse 16 Maj o. 16 Juni 1657.

borg och Knud Ulfeld i Landskrona beordrades att låta föra farkoster till Helsingör, enär rytteriet från Sjælland nu skulle föras öfver Sundet. Den 28 Maj beordrades Vincent Bille att den 8 Juni med den själländska rusttjänsten marschera till Helsingör, men några dagar senare ändrades denna order därhän, att han skulle låta ryttarna hålla strandvakt. Urup fick den 29 Maj order att anmana den skånska adeln att hålla sin rusttjänst i beredskap, och tre dagar senare beordrades Holger Vind att låta föra det artilleri, som fanns i Skåne, till Helsingborg.

Kommissariatsräkenskaperna upptaga såsom närvarande i Helsingborg redan under Maj månad följande infanteri-afdelningar, som säkerligen till större delen äro att anse som garnison i staden ¹⁾.

Öfverstlöjtnant Stefan Thimmes skånska kompani, kommanderadt af kaptenlöjtnanten Rasmus Olsen, den 17 Maj 114 man, den 2 Juni 54 och den 17 Juni 92 man ²⁾.

Ett själländskt kompani under kapten Markus Vendelboe, den 27 Juni 138 man.

Ett själländskt kompani under kapten Andreas Wilcken, 88 man.

Holger Vinds kompani, kommanderadt af Holger Mormand, 62 man.

Ett skånskt kompani under kapten Kristoffer Gjedde, den 17 Juni 90 man.

Ett själländskt kompani under löjtnant Andreas Möller, den 17 Juni 299 man ³⁾.

Ett kompani af Friis' regemente under öfverstlöjtnant Georg Hofmann, den 2 Juni 56 man.

De af proviantskrifvaren Sören Nielsen i Helsingör förda kommissariatsräkenskaperna visa följande ankomsttider för olika afdelningar.

¹⁾ Christen Lunds kommissariatsräkenskaper.

²⁾ Differenserna i numerären tyda väl på att af detta kompani manskap tagits till andra afdelningar.

³⁾ Tillhör sedan öfverste Bothes regemente.

Under dagarna 6—9 Juni anlände fem kompanier af Gyldenlöves kavalleriregemente, den 11 och 12 två kompanier af Urups kavalleriregemente, den 13 Gyldenlöve själf med sitt dragonregemente, den 14 fyra Urupska kompanier och ett kompani af Gyldenlöves kavalleriregemente, den 15 ett af Urups kompanier och artilleriet, den 17 ett kompani af Drottningens lifregemente till häst (öfverste Brockenhus) och ett af Gyldenlöves kavalleri, den 18 tre af Drottningens och två af Urups kompanier, den 19 två af Drottningens och 1 af Trampes kavalleriregemente.

Härefter började infanteri att komma. Den 21 Juni kom ett kompani af Patersons regemente under kapten Marschalk. Den 24 Juni kom ett kompani af Erik Quitzows regemente, fördt af major Steenberg, den 25 ett af samma regemente under kapten Mörck och ett af Fuchs' regemente under kapten Dewitz, den 26 ett af Fuchs' kompanier under öfverstlöjtnant von Brunow, och samma dag kom åter ett af Urups kavallerikompanier, den 27 ett af de Quitzowska kompanierna under kapten Hoen, den 5 Juli ett af Kristian Friis kompanier, under kapten Folmer Rosenkrands, den 8 ett kompani af samma regemente under kapten Normann, den 13 ett af Fuchs' kompanier, den 17 öfverstlöjtnant Nadelwitz von Kremsky med åtminstone ett kompani och den 18 öfverste Volrath von Bothe med 4 kompanier.

Denna lista är emellertid icke alldeles fullständig; så befunno sig t. ex. de i norra Skåne uttagna dragonerna ¹⁾ också vid hären äfvensom Knud Ulfelds tre infanterikompanier under kaptenerna Blumentroste, Erdmann och Kleye, hvilka förr varit i garnison i Landskrona.

Särdeles fort hade det ej gått med sammandragningen af trupperna, och det tyckes hafva varit förbundet med betydande svårigheter att skaffa proviant till soldaterna, ehuru såväl i Helsingborg som i Helsingör brödbakningen pådrefs med all kraft. Någon bestämd plan för det stundande fälttåget hade den danska regeringen icke uppgjort, utom det

¹⁾ »Knud Ulfelds dragoner». Jfr. ofvan.

att Urup den 8 och 9 Juni fått befallning att efter hållet krigsråd gå mot Halland. Urup ansåg sig ännu ej stark nog att gripa till offensiven och rycka öfver gränsen, och i Köpenhamn visste man ännu i början af Juli ej, om han tänkte anfälla eller skulle inskränka sig till försvar. Under tiden hade emellertid den svenska styrkan under Per Brahe hunnit fram till Sydhalland och fattat posto vid Laholm. Utan tvifvel har detta snart blifvit känt af Urup; det var nu ut-sikt, att Skåne kunde få en påhälsning af svenskarna förr än Halland af danskarna, och detta har medverkat till den åtgärd, som nu vidtogs, nämligen att Gyldenlöve med kaval-leriet beordrades fram till Engelholm för att bevara den vik-tiga öfvergången öfver Rönneå. Den 4 Juli fattade han posto här med Drottningens regemente, Urups, fördt af öfverstlöjtnant Klaus Kaas, sitt eget och två kompanier af Trampes re-gemente, sitt dragonregemente och de skånska dragonerna. Det var antagligen en styrka på ungefär 3000 ryttare. På den södra flodbrädden började man arbeta på en förskans-ning.

Gyldenlöve sände upprepade gånger ut rekognoscerings-trupper för att skaffa närmare underrättelser om fienden. Sådana fick han dock icke, egendomligt nog, då svenskarna ej voro längre borta än i Laholm och då Sven Povlsens dragoner, som ännu befunno sig norr om Hallandsås, borde hafva haft lätt för att skaffa tillförlitliga underrättelser och föra dem fram till Gyldenlöve. Att rycka fram öfver Rönneå och eventuellt öfver Hallandsås ansåg Gyldenlöve ej vara rådligt. Han trodde nämligen, att svenskarna kommo med ett anseeligt infanteri och hade ännu intet att ställa emot detta. Den 12 Juli var han åter i Helsingborg och fick då Knud Ulfelds tre infanterikompanier och 6 kanoner med sig. Han hoppades nu blifva i tillfälle att rycka fienden närmare in på lifvet ¹⁾. Urup hade ännu ej rört på sig. Att Gylden-löve med sin ifriga stridslust endast ogärna fördrog överk-samheten är troligt nog. Äfven i Köpenhamn började man

¹⁾ Gyldenlöve till Gersdorf 12 Juli 1657. Jfr. Ove Helmers krönika.

blifva otålig öfver dröjsmålet. Man visste ej heller där med säkerhet, huru långt truppernas sammandragning i Helsingborg fortskridit. Fredrik III sände då den 8 Juli riksrådet Gunde Rosenkrands till Helsingborg med uppdrag att göra sig underrättad om tillståndet och med befallning till Urup att i hans närvaro hålla krigsråd, så att man kunde förnimma, om meningen vore att gå offensivt eller defensivt tillväga.

Krigsrådet hölls — måhända vid den 12 Juli, då Gylденlöve var i Helsingborg — och de flesta rösterna afgåfvos här för att man oförtöfvadt skulle rycka fram och gå öfver gränsen. I trots af detta skedde emellertid under de närmaste dagarna ingenting, och tydligen var det ett uttryck af hofvets otålighet, att den 15 Juli uttrycklig order afgick till Urup att i öfverensstämmelse med krigsrådsbeslutet ofördröjligen bryta upp och gå mot fienden. Möjligen har Urup gjort invändningar häremot, eller också har man i Köpenhamn af sig själf hyst misstankar, att den gifna ordern ej skulle leda till någon snar påföljd, ty den 17 Juli fick han order att följande dag infinna sig i Köpenhamn, där han skulle få närmare besked om konungens vilja ¹⁾. Det såg ut, som om generalen fallit i onåd. I armén troddes det, att han beordrats till Köpenhamn för att arresteras, därför att han ej ställt sig undfångna befallningar till efterrättelse ²⁾. Detta tyder på, att man äfven i armén fann, att Urup gjort sig skyldig till långsamhet.

Under det den danska armén fortfarande stod i kvarteren vid Helsingborg och Engelholm och dess öfverbefälhafvare var i Köpenhamn, ryckte den svenske riksdrotsen öfver gränsen.

På aftonen den 17 Juli bröt Brahe upp från Laholm och ställde sin marsch i riktning mot Båstad. I dagningen den 18 stötte den svenska förtruppen samman med två kom-

¹⁾ Skaanske Tegnelse 8, 15, 17 Juli 1657.

²⁾ Danska fångars berättelser vid förhör i det svenska högkvarteret. (Handl. till fälttågets historia; sv. riksark.).

panier af Sven Povlsens dragoner. Dessa befunno sig mellan Hallandsås och Stensån och här strax söder om Himmelslöf kom det till strid. Den aflopp olyckligt för Sven Povlsens folk. Enligt Brahes uppgift skulle Sven Povlsen själf med endast 30 man hafva retirerat till Engelholm; återstoden af hans ryttare hade nedhuggits eller skingrats. Det var säkerligen det senare, som inträffade. Sven Povlsens dragoner togo sin tillflykt upp i skogen på åsen, där de åter samlade sig, och senare på dagen stötte de till den trupp, som följt chefen. Efter striden vid Himmelslöf ryckte den svenska hären fram till Båstad. Denna plats var öfvergifven af så godt som alla sina invånare. Åtskilliga af dem befunno sig ombord på skutor, hvilka, 8 till antalet, hissade segel och gingo ut i bukten, då svenskarna ryckte in i staden. I Båstad kvarlämnades infanteriet, större delen af artilleriet och en liten kavalleritrupp. De kvarlämnade knektarne föröfvade allehanda ofog; kyrkan blef illa åtgången, i det att både altare, predikstol och epitafier sönderhöggos, grafvar öppnades och plundrades och kyrkokärl och prydnader bortfördes ¹⁾.

Med hufvuddelen af kavalleriet och medförande två kanoner hade Brahe fortsatt mot Engelholm. Då han nalkades denna stad, fann han bron öfver Errarpsån vara rifven och den danska förvakten placerad söder om själfva passet. Denna förvakt hade vid svenskarnas annalkande af Gyldenlöve blifvit förstärkt, så att den uppgick till 200 man. Den kommenderades af majoren vid Gyldenlöves ryttareregemente Sten Brahe och ryttmästaren vid det Urupska regementet Tage Krabbe.

Då den svenska kavalleristyrkan började rycka fram mot Errarpsån, öfverlade Gyldenlöve, som oriktigt ansåg den vara den danska betydligt öfverlägsen, med Trampe, huruvida det ej vore rådligast att återkalla förvakten och anträda återtåget; det beslöts dock att i alla händelser uppskjuta där-

¹⁾ Svensk berättelse från Skottorp 30 Juli 1657 (Handl. rörande fälttåget 1657; sv. riksarkiv). Brahe bestraffade emellertid detta öfvervåld och sände 30 Juli kalken, mässhaken och ljuskronan tillbaka jämte en »föräring i penningar att försona det våld, som är föröfvadt på Guds hus.»

med, till dess man närmare finge se hvad fienden tänkte göra. Brahe lät sina ryttare börja vada öfver ån, som här var halfannan aln djup. Vadstället skall säkerligen sökas nedanför (väster om) bron, ty Gyldenlöve fick den föreställningen, att fienden tänkte afskära förposterna från förbindelsen med Engelholm. Han drog därför Krabbes och Sten Brahes folk något tillbaka. De blefvo emellertid nu strax anfallna. Riksdrotsen sände en utkommenderad afdelning under generalmajor Linderot och öfverstlöjtnant Drakenberg mot dem. Sten Brahe satte sig till motvärn, men det säges, att göingarna mot förmodan ej höllo stånd ¹⁾. Med göingarna menas de skånska dragonerna, som till stor del voro från Göinge härad. Sten Brahe värjde sig själf tionde tappert; Krabbe skyndade till hans hjälp och befallde sina ryttare att, då de hade ondt om krut, hugga in med blanka vapen; själf skall han genom ett slag med pistolkolfven hafva kastat Drakenberg af hästen. Med Krabbe följde öfverste Trampe, och snart ryckte öfverste Brockenhus med en trupp fram till understöd. Svenskarna fingo dock öfverhand och drefvo de danska ryttarna ända fram till Engelholms port. Där hejdades de dock genom en salv från den danska infanteri-afdelningen och drogo sig tillbaka. Brahe följde med hela styrkan efter Linderot och blef en stund stående på fältet. Det var vid femtiden på eftermiddagen, och Gyldenlöve sände åter ut patruller och förposter i närheten af svenskarna. Då Brahe hvarken hade infanteri eller artilleri af betydighet med sig, ansåg han sig ingenting af vikt kunna uträtta mot det förskansade Engelholm. Då det därjämte knappast var lämpligt att utsätta sig för anfall från danskarna i denna terräng, där man på tre sidor hade flodlinjer, öfver hvilka broar nu ej funnos, gick Brahe tillbaka öfver Errarpsån och intog ställning bakom denna. Den närbelägna byn Barkåkra antändes och uppgick i lågor.

Gyldenlöve ryckte nu på andra sidan Rönneå fram till sandåsen ute vid kusten; kanhända har han fruktat, att Brahe

¹⁾ Ove Helmer.

skulle söka att gå öfver Rönneå med hjälp af den ö, som ligger strax nedanför Errarpsåns inflöde, och då velat vara till hands för att hindra ett sådant försök. Brahe sköt lösen med sina två kanoner, men företog ingen rörelse. Gyldenlöve beslöt nu emellertid att anträda återtåget. Han drog sig först tillbaka till lägret och bröt på kvällen med hela sin styrka upp från Engelholm och gick tillbaka till Helsingborg. Någon större motgång hade han ej lidit. Orsaken till reträtten måste sökas däri, att Gyldenlöve öfverskattat Brahes styrka eller åtminstone trott, att den snart skulle följas af betydande förstärkningar och att det då kunde blifva farligt för den danska styrkan i Engelholm, som hufvudsakligen bestod af kavalleri; vidare kunde det befaras, att svenskarna ginge öfver Rönneå vid Tranarp. Härigenom skulle de komma mellan Gyldenlöve och Helsingborg, och detta vore synnerligen farligt, enär Gyldenlöves trupper fingo sin proviant från sistnämnda stad. Därjämte kunde det ju befaras, att den svenska hären, hvars styrka man öfverskattade, skulle anfälla den danska härafdelningen i Helsingborg. Under dessa förhållanden kunde det förefalla orådligt att hafva den danska armén delad på två håll.

Brahe gjorde emellertid intet sådant försök. Med sina 16 kompanier ryttare ansåg han sig vara svagare än fienden. Han tänkte visserligen ett ögonblick på att draga det i Båstad kvarlämnade infanteriet till sig och blifva stående vid Engelholm, men då han ansåg trakten fattig på lifsmedel och trodde sig endast med starka konvojer kunna indriva proviant och ej hade tillräckligt folk härtill, beslöt äfven han sig för att retirera. Han bröt upp om natten och var den 19 Juli åter i Båstad.

Den danska förlusten i skärmytslingen vid Engelholm uppgifves af Brahe till 45 à 50 döda samt åtskilliga sårade. Däremot skulle svenskarna ej hafva förlorat mer än 2 döda, 3 fångna och 2 sårade. Ove Helmer talar om 4 stupade och 13 fångna svenskar samt om 20 stupade danskar¹⁾.

¹⁾ Brahe till rådet 22 Juli 1657. Ove Helmers krönika.

I Båstad var bristen på fourage kännbar, och Brahe gick då den 20 Juli tillbaka öfver gränsen. Högkvarteret förlades till Skottorp.

Tydiligen hade det varit den danske konungens plan och förhoppning, att den skånska armén skulle hafva initiativet i krigföringen och att den skulle ryckt in i Halland. Nu hade man emellertid blifvit förekommen af svenskarna, och om än Brahe redan gått tillbaka öfver gränsen, så var dock ögonskenligen faran ganska stor för att ett nytt svenskt anfall kunde ske.

Därför beordrades nu hären att fortast möjligt rycka fram till Engelholm, och nu skedde verkligen också den 23 Juli uppbrottet. Förstärkningar afsändes, särskildt den sjælländska och skånska adelsfanan ¹⁾).

Proviantanskaffandet påskyndades. Städerna fingo den 20 Juli befallning att inom tre veckor leverera ett ansenligt förråd bröd till armén ²⁾).

Till att försvara Skåne mot en ny fientlig invasion skulle utomordentliga åtgärder vidtagas. Samma dag som Gyldenlöve åter bröt upp till Engelholm — den 23 Juli — utfärdades ett påbud till allmogen i Skåne, vare sig den lydte under kronan eller adeln, om allmänt uppbåd. Alla bönder mellan 18 och 50 års ålder skulle häradsvis mönstras och indelas i kompanier. Så många som möjligt af dem skulle förse sig med häst och alla med de bästa vapen de kunde åstadkomma. De skulle därefter öfvas. Om fienden hotade

¹⁾ Till Mogens Rosenkrands 20 Juli 1657. Skaanske Tegn.

²⁾ Proportionen var följande:

Malmö	7666 lispund.	Rudkjöbing	512 lispund.
Kristianstad	1062 »	Ronneby	612 »
Landskrona	620 »	Lund	1022 »
Helsingborg	1534 »	Ystad	3066 »
Kristianopel	408 »	Falsterbo	50 »
Nakskov	3060 »	Engelholm	20 »
Maribo	768 »	Skanör	204 »
Saxkjöbing	300 »	Simrishamn	306 »
Nykjöbing	1278 »	Sölvesborg	306 »
Stubbekjöbing	768 »	Båstad	60 »

någon trakt, skulle uppbådet medverka till dennas försvar, och vårdkasar skulle tändas öfver hela landskapet, om fienden ryckte an. Tredska mot påbudet om bondeuppbådet skulle bestraffas med döden.

Ej blott bönderna, utan äfven borgerskapet skulle göra tjänst. Den 28 Juli utgick befallning till borgarna i de skånska städerna, att de skulle ordna sig i kompanier och anskaffa de bästa vapen de kunde; de unga borgare, som sådant förmådde, skulle låta öfva sig i tjänst till häst. I sammanhang härmed påbjöds, att prästerskapet i städerna skulle uppsätta ryttare, ett besvär, hvarifrån de hittills varit fria.

Befålet öfver dessa uppbåd skulle föras af länsmannen i Landskrona Knud Ulfeld med Klaus Sparre som nästkommanderande, och den 28 Juli, samma dag som kungörelsen om borgaruppbådet utgick, fick allmogen befallning att allt tjänstdugligt folk — de unga och därtill dugliga till häst, de öfriga till fots — skulle hålla sig färdigt att med åtta till tio dagars kost följa Ulfeld, då han därom gaf order. Länsmännen skulle tillse, att denna order åtlyddes, och de skulle äfven draga omsorg om anskaffandet af proviant. För detta ändamål pålades öfverallt i Skåne en gård. Mot det att allmogen befriades från den på mötet i Odense påbudna kontributionen, skulle den erlægga af hvar hel gård 1 1/2 lispund bröd, 1 skäppa malt, 1 skäppa hafre, 1 spar humle, 1 lispund sofvel samt 1 riksort i veckan; två hela gårdar skulle därjämte en gång för alla leverera en tunna öl. Prästerna skulle slippa undan denna gård mot att de af maltet och humlen bryggde öl till härens behof. Städerna skulle betala konsumtionsmedlen och länsmännen skulle söka att förmå borgerskapet till försträckning åt kronan mot löfte om särskild »benådning». Det vore meningen att genom dessa gårdar skaffa proviant åt en styrka af 5000 man ¹⁾.

Till förbättrande af böndernas beväpning anbefalldes Urup att låta till dem för 2 riksdaler stycket försälja de gamla flintlåsgevär, som voro förvarade på Malmöhus ²⁾.

¹⁾ Skaanske Tegnelse 28 Juli, 30 Juli 1657.

²⁾ Till Urup 2 Aug. 1657. Skaanske Tegn.

Med det manskap, som genom ofvannämnda uppbåd kunde skaffas, skulle Knud Ulfeld förena sig med hufvudhären under Urup, och detta borde ske den 4 Augusti. Förutom den styrka, som kunde fås genom det planerade stora uppbådet, ville Fredrik III i gränstrakterna mot Småland upprätta ett kompani af goda skyttar, hvilka skulle förstärkas med dugliga karlar från det skånska regementet i Malmö, särskildt göingar, samt från borgarkompaniet i Kristianstad. Det var alltså fråga om att upprätta en kår, som i viss mån skulle motsvara de svenska gränsdragonerna i Sunnerbo, och det är väl ej omöjligt, att man i Köpenhamn fått idén från den svenska anordningen. En fransk officer i dansk tjänst, major Colombe de Beaufort, sändes upp i Göinge för att taga ledningen vid den ifrågavarande kårens uppsättande, och länsmannen i Kristianstad Henrik Lindenow fick den 31 Juli befallning att på allt sätt vara honom behjälplig därvid ¹⁾. Två adelsmän i Göinge, Mogens och Johan Svab, hvilka nu ägde de båda intill hvarandra liggande gårdarna Skeinge och Björkeberga, bistodo Colombe de Beaufort i hans arbete, och det var meningen, att de skulle blifva officerare under honom. Värfningskvarteret var vid Skeinge, men göingarna voro ej särdeles hågade att komma. Den 4 Augusti hade man dock fått ihop en trupp på 20 man. Emellertid hade öfverstlöjtnanten Lars Nilsson i Markaryd fått reda på att något förehades söder om gränsen och fick den uppfattningen, att Henrik Lindenow tänkte sätta upp gränsdragoner liksom Brahe gjort. Detta borde hindras, och ofvannämnda dag begåfvo sig Lars Nilsson och Josef Os åstad med 100 af sina dragoner. De redo hela natten »förtäckt» och hunno i dagningen den 5 fram till Skeinge. Colombe de Beaufort och Svabarna visste om ingenting, förrän Lars Nilssons trupp som ett åskslag föll öfver dem. Den lilla skånska afdelningen, som ju ej var öfvad, kanske knappt ordentligt beväpnad, blef till större delen nedhuggen. Colombe de Beaufort lyckades komma undan, ehuru Lars Nilsson förföljde honom

¹⁾ Till Lindenow 31 Juli 1657. Sk. Tegn.

så nära, att »pistolen brann». Fransmannen kom under flykten ut i ett moras, där han mistade både häst och gevär. De båda adelsmännen »kommo till skogs, när de hörde det sköts». Hvad där fanns på gårdarna gafs dragonerna till sköfling, »fast det icke var annat än boskap och några hästar, alltså blefvo de ridande dädan»¹⁾. Lars Nilsson förmodade om Colombe de Beaufort, »att han näppeligen tillbjuder värfva i år», men senare på året finnes denne dock hafva varit i spetsen för en del göingar. Det var i September, men han synes då hafva varit med dem i Köpenhamn och kommanderades med dem på flottan. Det framgår ej, huruvida dessa göingar voro gamla soldater eller möjligen af det folk, som deltagit i Knud Ulfelds expedition (Jfr nedan). Någon gränskår i Göinge, motsvarande Sunnerhodragonerna, blef emellertid säkerligen icke uppsatt²⁾.

Lars Nilsson framställde efter den lyckade bedriften vid Skeinge en plan att, sedan han förstärkt sin dragonkår med salpetersjudarna, med denna styrka på allvar rycka öfver gränsen och fatta posten i Osby. Här vid de viktiga Helgeå-öfvergångarna skulle göras en förskansning, som skulle bestyckas med de järnkanoner, hvilka Gyllenanckar låtit uppställa vid passet vid Husaby. Man skulle därefter hafva i sin makt att indrifva proviant från Göinge och hindra danskarna att oroa allmogen i de småländska gränstrakterna. Planen var säkerligen ganska god, och Lars Nilsson hade en fullkomligt riktig uppfattning af Osbypositionens betydelse. Det blef emellertid ingenting gjordt för planens förverkligande, men händelserna under hösten skulle komma att visa, att det var till skada för svenskarna, att så ej skett.

Urup hade i största hast lämnat Köpenhamn och var den 26 Juli i Engelholm. Sedan hären nu brutit upp från Helsingborg och besatt Rönneåpasset vid Engelholm, hade man väl kunnat vänta, att något allvarligt skulle af den företagits mot den svenska hären. Urup inskränkte sig emellertid till att

¹⁾ Lars Nilsson till Brahe 5 Aug. 1657. (Skokl. saml.).

²⁾ Sjælländske Tegnelse 17 Sept. 1657.

sända ut rekognosceringsafdelningar. Den 25 Juli hade öfverste Ranck med en trupp om 100 man gått öfver gränsen och vid Margretetorp lagt beslag på all där befintlig proviant. Den danska utpost af dragoner (möjligen Sven Povlsens), som stod där, drefs undan med förlust af tre man döda, och dess befälhafvare, Niels Laermand, togs till fånga. Gyldenlöve trodde nu, att det skulle vara möjligt att upphinna den svenska truppen och skyndade i spetsen för 200 ryttare, åtföljd af öfverste Trampe, Ove Tott, Sten Brahe, Kristian och Knud Urne samt Tage Krabbe i största hast norrut. Svenskarna hade emellertid redan hunnit tillbaka öfver åsen, och Gyldenlöve måste till sin stora förargelse under natten återvända med oförrättadt ärende. Den 26 Juli sändes en afdelning på 400 man kavalleri under befäl af öfverste Trampe upp mot gränsen, i förhoppning att den skulle uppe i skogen kunna öfverrumpla svenska rekognosceringsafdelningar. Den 30 Juli fick ryttmästaren på Gyldenlöves regemente, Kristian Holck, då han med 50 ryttare var ute att rekognoscera, underrättelser, att svenskarna skulle dragit sig något tillbaka från gränsen, men den 1 Augusti fick öfverstlöjtnant Klaus Kaas, som med 12 man varit ute, underrättelse, att svenskarna befallt de sydhalländska bönderna att den 4 Augusti med vagnar och dragare infinna sig vid hären. I det danska högkvarteret slöt man då, att den svenska hären nämnda dag skulle sätta sig i rörelse, men man visste icke åt hvilket håll denna rörelse skulle ske, om Brahe skulle gå till anfall eller han skulle retirera. Urup synes dock hafva ansett det förstnämnda alternativet vara det sannolikaste, och han lät därför bevaka trakten norrut ¹⁾.

Det var emellertid alldeles icke den danske konungens mening, att hans här skulle på detta sätt ligga orörlig, endast afvaktande hvad motståndaren skulle göra.

Den 28 Juli hade Fredrik III förklarad för Urup, att det vore skadligt för landet och vanhederligt för konungen, att han fortfarande låge stilla utan att söka göra något mot

¹⁾ Ove Helmers krönika.

fienden. Konungen meddelade honom, att ett allmänt upp-
båd från landskapet skulle ske och att den därigenom er-
hållna förstärkningen skulle komma den 4 Augusti ¹⁾. Där-
för skulle nu Urup så fort ske kunde rycka mot fienden och
söka göra honom all möjlig afbräck. Den 2 Augusti förny-
ades maningen; det vore ej rådligt att på detta sätt blifva
liggande, landet till skada. Dessa order tolkade emellertid
Urup så, att han i alla händelser ej skulle röra på sig, förr
än Ulfeld komme med bondeuppbådet. Då, såsom lätt för-
klarligt är, Ulfeld stötte på svårigheter i sina ansträngningar
att få allmogeuppbådet till stånd och den 4 Augusti gick, utan
att han hördes af, rörde sig Urup ej, utan blef helt lugnt
stående där han var utan att rycka an mot hallandsgränsen.
Då utfärdades af konungen en förklarande order, att Urup
ej skulle invänta Ulfeld, utan gå till anfall, när han funne
det lägligt. När denna order gafs, stodo härarna redan midt
emot hvarandra, men ej i Halland utan i Skåne. Brahe hade
för andra gången gått öfver gränsen.

Sedan förstärkningar nu anländt bestod den svenska
hären i hufvudsak af följande afdelningar:

Kavalleri.

Upplands regemente, 4 kompanier under öfverstlöjt- nant Erik Drakenberg	451 man.
Adelsfanan, 2 kompanier under ryttmästarne Natt och Dag och Crusebjörn.....	334 »
Östgöta regemente, 6 kompanier, under öfverstlöjtnan- ten Gustaf Ribbing	722 »
Smålands regemente, 6 kompanier	870 »
Summa	2,377 man.

Infanteri.

Jönköpings regemente, 8 kompanier, öfverste Bertil Skytte	897 man.
Skaraborgs regemente, 4 kompanier, öfverste Hård..	458 »
Upplands regemente, 2 kompanier (antagligen)	308 »
Summa	1,663 man.

¹⁾ Skaanske Tegnelse.

Dragoner.

Brahes värfvade	54 man.
Rancks tre kompanier gränsdragoner.....	255 »
Erik Stenbocks halländska dragongarde	99 »
	Summa 4,443 man ¹⁾ .

Den 1 Augusti höll riksdrotsen krigsråd i högkvarteret i Skottorp för att öfverlägga om hvilka mått och steg, som borde tagas. I krigsrådet deltog jämte riksdrotsen riksstyg-mästaren Erik Stenbock, generallöjtnanterna Gustaf Banér och Henrik Horn, generalmajor Linderot och sekreteraren Taubenfelt.

Brahe öppnade öfverläggningen med att gifva en framställning af skälen för och mot en offensivrörelse öfver gränsen.

Mot en sådan anförde han följande skäl. Terrängen vore mycket besvärlig, enär man skulle hafva Hallandsås i ryggen, hvilket vore ett hinder för arméns förbindelser med Halland, så mycket större, som snapphaneskarorna på åsen skulle få fritt spel. Den danska armén vore antagligen stark och den stode i god ställning. Det vore mycket svårt att skaffa underhåll till armén, alldenstund skörden ännu ej vore inbergad och bönderna skulle hindras i arbetet härpå och för öfrigt blifva ovilliga därtill, om hären ryckte fram.

För offensiven talade å andra sidan följande. På den plats, där man nu befunne sig, var det redan mycket ondt om fourage. Äfven på norra sidan om åsen, där man stod, måste man ständigt hålla sig i stridsberedskap och oafåtligt utsända bevakningsafdelningar, så att man redan nu befunne sig liksom i fiendeland. Då man för foderbristens skull hade svårt för att längre stå stilla här, måste man, om man ej ryckte in i Skåne, gå tillbaka, men då droge man fienden efter sig in i Halland. Lagan vore under nuvarande förhållanden ingen god försvarslinje, enär fienden på åtta eller nio ställen skulle kunna vada öfver den, och ungefär samma förhållande vore det med Nissan. Man riskerade då, att hvad förråd, som funnes i Halland, komme fienden till godo, och

¹⁾ Jfr Per Brahe till konungen 23 Juli 1657.

han skulle kanske få tillfälle att rycka fram ända till Göteborg. Retirerade man in i Småland, skulle man alldeles öfvergifva Halland, och i Småland vore ej tillfälle att lägga hären samlad i läger. Slutligen måste man tänka på, att konungen befallt, att man, när det så vore möjligt, skulle rycka in i fiendens land och fatta posto där för att söka bemäktiga sig någon fast plats. Det var ej svårt att se, åt hvilket håll riksdrotsens egna sympatier lutade, och då han nu hänsköt saken till generalitetets öfverläggning, yrkade Banér strax på, att ingen sådan skulle göras, utan att man ofördröjligen borde skrida till omröstning. Brahe ville emellertid hafva en formlig diskussion, och en sådan blef det ock, ehuru egentligen inga stridiga meningar därunder förekommo. Det framhölls, att om man dröjde med att rycka in i Skåne, skulle man gifva fienden tid att inberga grödan och föra den in i fästningarna, och att det ej vore gifvet, att man, därför att man ryckte in i fiendens land, skulle behöfva leverera en formlig batalj; man kunde intaga en fast ställning och där förskansa sig. Riksdrotsen själf fäste dock uppmärksamheten på risken att möta fienden i skogen på åsen, då man ryckte fram, men Linderot sade sig härvid vara viss på att fienden ej skulle anfalla i skogen, och skulle sådant mot förmodan inträffa, så kunde man »därför väl försvara sig med musköter», och man hade vid försvaret bättre fördel än fienden vid anfallet.

Omröstningen fick det resultat, att man enhälligt beslöt att bryta upp mot fienden.

Upplysande för den uppfattning man från början haft af utsikterna i fälttåget äro Banérs ord: »det vore väl, man hade strax i begynnelsen af verket visst fiendens contenance och tillstånd såsom den oss nu kunnig är, så hade man kunnat taga trupperna ur Uppland och Västergötland till sig och gå på honom och köran i skrub. Kanske lyckan hade då ock varit så god, att man hade i en håj kunnat få någon ort och i synnerhet Landskrona för honom bort». Härtill anmärkte riksdrotsen: »ja, den som det hade vetat, att han skulle så kallsinnigt hafva handterat verket och man hade

fått folket förr tillsamman, torde man visserlig något godt emot honom hafva uträttat, som nu måst blifva tillbakars för deras tröga och sena marschs skull såsom ock att hvar och en hafver velat draga folket ifrån detta hufvudverket till sig»¹⁾).

Sedan beslutet var fattadt, uppsattes marschdisposition. Brahe hade förut, då han öfvervägt möjligheten för ett förnyadt infall i Skåne, tänkt sig, att man skulle fatta posto strax söder om åsen vid Hjernarp vid broöfvergångarna öfver ett af Errarpsåns tillflöden. Man fattade emellertid ej något bestämdt beslut härom. Ett rykte sade, att Engelholm ej längre var besatt af danskarna, och i sådant fall ansåg det svenska öfverbefälet det vara nödigt att rycka fram till Rönneålinjen och fatta posto, antingen i själfva Engelholm eller vid Rebbelberga. Den senare orten vore kanske lämpligare, då däromkring funnes 26 gårdar, under det att Engelholm ej hade mera än 18 hus.

Den 4 Augusti tidigt på morgonen bröt den svenska armén upp från Skottorp. Den vänstra flygeln gick främst, förd af Henrik Horn. Man tog ej nu som förra gången vägen förbi Båstad, utan marscherade från Skottorp förbi Östra Karup tvärs öfver åsen. Uppe på denna funnos märkligt nog inga danska utposter, och Sven Povlsens dragoner bragte ej heller bud om rörelsen till danskarna. Först vid middagstiden inkommo de danska rekognosceringspatrullerna till Urups och Gyldenlöves högkvarter med det besked, att den svenska armén redan stod vid Margretetorp. Bron öfver Errarpsån hade blifvit rifven af danskarna, och en förpost var placerad på höjden mellan brostället och Rebbelberga kyrka. Brahe lät, så fort han kommit fram till nämnda å, en kavalleritrupp vada öfver densamma. Den danska förposten drog sig nu tillbaka och blef stående på fältet närmare Engelholm; den svenska förposten ryckte i dess ställe upp på höjden. Bron blef nu skyndsamt reparerad, och den svenska styrkan gick öfver. Den tog ställning vid byn Errarp.

¹⁾ Krigsrådsprotokoll bland Brahes koncept i Skokl. saml.

Det danska lägret var beläget på Rönneås vänstra brädd på höjderna strax sydöst om Engelholm. Från höjden norr om Rebbelberga kunde svenskarna tydligt urskilja det och räknade uti detsamma 60 »pauluner». Några andra fientligheter än små skärmytslingar mellan förposterna skedde ej denna dag.

Klockan 4 på morgonen den 5 Augusti lät Urup hären rycka ut ur lägret och uppställde den i slagordning på sandslätten väster om Engelholm. Han fruktade alltså för att Brahe skulle försöka att gå öfver floden nedanför staden, och hären tog därför ställning så, att den skulle kunna afvärja ett sådant försök. I första linjen stod på högra flygeln Drottningens regemente under befäl af öfverste Frans Brockehus; centern utgjordes af en del af Fuchs' regemente under öfverstlöjtnant Brunow, öfverstlöjtnant Nadelwitz von Kremisks kompanier, Knud Ulfelds kompanier och Friis' kompanier, de sistnämnda under öfverstlöjtnant Hoffmann ¹⁾; på vänstra flygeln stod Urups regemente under befäl af öfverstlöjtnant Klaus Kaas. I andra linjen stodo på högra flygeln Gyldenlöves regemente under öfverstlöjtnant Ove Tott och den själländska och skånska rusttjänsten under Mogens Rosenkrands och Vincent Bille. Centerns andra linje utgjordes af Erik Quitzows tre kompanier under major Steenberg och resten af Fuchs' regemente, och på vänstra flygeln stod Trampes regemente. »Bakom staden åt väster», alltså säkerligen på den vänstra flodbrädden, stodo några kanoner och hos dem dragonerna.

Äfven Brahe hade i daggroningen börjat röra på sig. Genom ett par kanonskott hade han tvingat de danska kavalleriförposter, som stodo på fältet vid Rebbelberga, att draga sig tillbaka, och han ryckte därpå med sitt kavalleri fram förbi Rebbelberga och tätt in mot staden. Härunder kom hans avantgarde i strid med den danska förpoststyrkan, som fördes af ryttmästarna vid Urups regemente Knud Gjedde och Sten Reedtz. Danskarna måste vika och gå öfver ån.

¹⁾ Ulfeld och Friis voro båda frånvarande.

Den svenska truppen förföljde dem öfver på andra sidan. Detta har tydligen skett ett stycke nedanför staden.

Efter några skott från svenskarnas kanoner drog sig den ifrågavarande danska styrkan längs den västra brädden i riktning mot staden. Midt ute i ån vid det ställe, där den danska förpoststyrkan gått öfver, låg en liten holme, och denna lät Brahe besätta med 100 musketerare under befäl af kapten Julius de la Chapelle. Äfven utfördes dit 2 kanoner ¹⁾).

Danskt kavalleri ryckte nu fram till strandbrädden, och skottväxling tvärs öfver ån uppstod. Under tiden hade det svenska infanteriet och artilleriet hunnit fram. Brahe lät dem taga ställning bakom kavalleriet, hvilket fortfarande fick stanna närmast stranden. Urup hade placerat sina kanoner på den vänstra flodbrädden så högt som möjligt och lät dem nu spela. De svenska svarade från höjningarna på sin sida. Artilleristriden pågick under en stor del af dagen, och danskarnas eld synes hafva gjort starkare verkan än svenskarnas. Brahe gick mot aftonen tillbaka till Rebbelberga. Detta befanns emellertid icke vara någon god position. På de höjder, som söder om ån ligga midt för Rebbelberga, lät Urup arbeta på ett batteri, från hvilket han med fördel skulle kunna beskjuta fienden, och Brahe drog sig därför tillbaka till den förra lägerplatsen vid Errarp.

Faran för att svenskarna skulle kunna gå öfver ån vid själfva Engelholm eller strax öster därom syntes nu vara utesluten. Staden var tryggad genom palissader och väl äfven andra förskansningar, och man hade snart batterierna på södra sidan färdiga. Emellertid syntes det icke vara omöjligt, att Brahe kunde tänka på en öfvergång längre ned. Där han nu stod helt nära Errarp, var han i grannskapet af den nedersta delen af flodloppet. Urup drog sig då med hela

¹⁾ Denna holme eller »hög», som Brahe i sitt bref till riksrådet kallar den, synes icke längre finnas till. Den torde hafva legat nedanför staden, antagligen nedanför det nuvarande Torslund och ungefär midtför Haradalshusen. Att den ej kan vara identisk med den ö, som finnes i Rönneå strax nedanför Errarpsåns utlopp, är tydligt.

sin här längre ned längs floden för att komma närmare den svenska ställningen. Han stod då mellan de höjdsträckningar, som gå parallellt med hafskusten och ån. Den 6 Augusti skedde smärre skärmytslingar, i det att 100 man danskt kavalleri ryckte ut från Engelholm och vid några höjder mellan staden och Rebbelberga kommo i strid med de svenska förpostafdelningarna. Gyldenlöve var själf med i denna strid.

För att ytterligare göra sin ställning säker och hindra hvarje svenskt öfvergångsförsök började Urup den 7 Augusti betydliga förskansningsarbeten. Vid vänstra flygeln lät han anlägga en skans; den 9 Augusti började han att draga en graf från denna skans ända ut till hafvet, och vid denna graf anlades tre redutter. Framför fronten anlades ett bröstvärn, likaledes försedt med tre redutter. Vid högra flygeln, alltså nära staden och det vanliga öfvergångsstället låg en stjärnskans med raveliner; den var så rymlig, att den kunde upptaga 500 man.

Brahe å sin sida höll fortfarande den lilla holmen besatt och anlade t. o. m. till dess stöd en skans på den högra flodbrädden, hvarjämte han äfven lät göra några retranchementer ute på fältet.

Från de danska batterierna sköts då och då. Så aflosades på kvällen den 8 flera kanonskott, som slog ned vid holmen och på ett bösskotts håll från det svenska lägret.

Den 12 Augusti ryckte Urup ut ur sitt läger och öppnade eld mot den skans Brahe anlagt till skyddande af passet. Elden besvarades från kanonerna i den svenska skansen. Samma dag stötte en svensk trupp, som patrullerat ända upp mot Tranarp, på en dansk och tog några dragoner och en länsman tillfånga.

Men att komma åt Urups hufvudstyrka var omöjligt. Den blef öfverhufvud stående i sina förskansningar, skyddad af dem och af flodlinjen.

Under dessa omständigheter kunde Brahe ej gärna hafva någon synnerlig utsikt till att komma öfver Rönneå; den danska ställningen var allt för stark, för att något försök i den vägen skulle lyckas. Ett misslyckadt försök eller öfver-

hufvud ett nederlag skulle måhända hafva till följd, att hela Halland reste sig mot svenskarna, och äfven om man mot förmodan skulle kunna gå öfver ån och besegra danskarna, skulle dessa i alla händelser kunna draga sig tillbaka till Helsingborg, och därmed vore för svenskarna just ej mycket vunnet. Det var också besvärligt att längre blifva stående vid Errarp. Det började blifva ondt om lifsmedel och hästfoder. De skånska bönderna visade sig öfverallt vara den danska öfverheten trogna och ville ej göra någon tillförsel till det svenska lägret. Därtill kom, att den jämförelsevis svaga hären mattades genom den ständiga bevakningstjänsten, och såväl denna som öfverhufvud vistelsen i lägret försvårdades, därigenom att den intensiva torkan nu aflösts af en period med starkt regnande. Proviant och foder måste hämtas långväga från, och det hände därvid, att bönderna satte sig till motvärn. På flera ställen hade de för öfrigt låtit föra bort sina förråd, så att intet fanns att få i byarna. Brahe hade hoppats på att allmogen skulle underkasta sig och foga sig i att erlægga en kontribution, och han hade till den ändan låtit ett manifest utgå. Det är emellertid lätt begripligt, att detta ej gjorde den ringaste verkan, så länge som den danska armén var i närheten och stod oskadd i sin ställning.

Efter kanonaden den 12 Augusti började riksdrotsen finna situationen allt mer betänklig, och då försöket att fatta fast fot i Skåne för denna gång måste anses vara misslyckadt, beslöt han sig för återtåg. Han höll dock denna sin afsikt hemlig och sökte vilseleda fienden genom att allt fortfarande låta arbeta på forskansandet af lägret vid Errarp.

Den 12 Augusti inträffade Knud Ulfeld i det danska lägret. Han medförde en förstärkning af 2 kanoner och 800 män af det nyuppbådade folket i Skåne ¹⁾ samt af gamla soldater; de senare voro tre kompanier, som uttagits af Kristianstads fästning, och sannolikt ett från Malmö detacheradt

¹⁾ Detta uppsatta folk var till god del beridet. Knud Ulfeld hade i sitt län Landskrona och i Kristianstads län låtit bönderna skaffa hästar till 7 dragonkompanier (Ulfeld till riksrådet 14 Sept. 1657).

kompani om 80 man under kapten Jakob Holst. Ulfeld förklarade sig inom två dagar skola få ännu flera trupper till sig.

Den 13 Augusti var återigen kanonad mellan de båda motståndarna. Det danska öfverbefälet hade emellertid nu beslutat att gå svenskarna närmare in på lifvet. På aftonen den 13 sändes 200 man ut från Engelholm, och efter dem kom Ulfeld, åtföljd af öfverstarna Trampe och Fuchs och i spetsen för 800 man. Meningen var att vid Rebbelberga anlägga batterier för att på närmare håll än förut kunna oroa svenskarna med artillerield. I frammarschen fann Ulfeld emellertid till sin förvåning, att det svenska lägret vid Errarp var öfvergifvet. Nyss förut hade riksdrotsen brutit upp och gått raka vägen tillbaka öfver Hallandsås till Laholm. Urup och Gyldenlöve läto, så fort detta blifvit känt, Kristian Urne med 900 man kavalleri följa efter, och enligt dansk uppgift skall denne hafva tagit en del proviant från svenskarna ¹⁾. Någon förlust i manskap ledo dessa ej ²⁾.

¹⁾ Ove Helmers krönika.

²⁾ Brahe till R. R. 19 Aug. 1657.

III. Det danska infallet i Halland.

Då nu svenskarna gått tillbaka öfver Hallandsås, var det ändtligen Urups tur att rycka in på det svenska området. Längre hade konungen önskat, att detta skulle ske, och upprepade gånger hade han gifvit befallning därom. Det var nu också hög tid, att något gjordes. Karl Gustaf stod redan med en segrande här långt uppe i Slesvig, och för den danska hären under Anders Bille hade det gått synnerligen olyckligt. Det var då naturligtvis af högsta vikt att göra en diversion från Skåne mot Halland och det egentliga Sverige. Lyckades man häri, skulle det kanske hafva den följd med sig, att Karl Gustaf nödgades detachera afdelningar af sin här till moderlandets försvar.

Urup hade emellertid hittills hindrats att göra något dels genom långsamheten i rustningarna och i truppernas anländande, dels genom Brahes infall i Skåne. Nu var emellertid den danska hären färdig att börja.

Den synes nu hafva bestått af följande regementen ¹⁾:

Kavalleri.

Urups regemente (skånska sockenryttare), 10 kompanier, fördt af öfverstlöjtnant Klaus Kaas och major Kristian Urne. Dess styrka uppgafs vid Juni månads slut till 707 man.

Drottningens regemente, 8 kompanier, fördt af öfverste Frans Brockenhus och öfverstlöjtnant Johan Brockenhus. Styrkan var vid Augusti månads början 518 man.

¹⁾ Efterföljande lista gör ej anspråk på att vara fullt korrekt. Dess hufvudsakliga källor, kommissariatsräkenskaperna, gifva ej tydligt besked om till hvilka regementen de i dem omnämnda kompanierna höra, och de förflyttningar och omorganisationer, som ägde rum, göra det yttermera svårt att finna reda i förhållandena rörande arméns sammansättning.

INNEHÅLL.

<i>FRANCIS BECKETT</i> , Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke	s. 77.
<i>LAURITZ WEIBULL</i> , Anteckningar till Skånes konsthistoria	» 97.
<i>ARTHUR STILLE</i> , Fälttåget i Skåne och Halland 1657	» 105.
